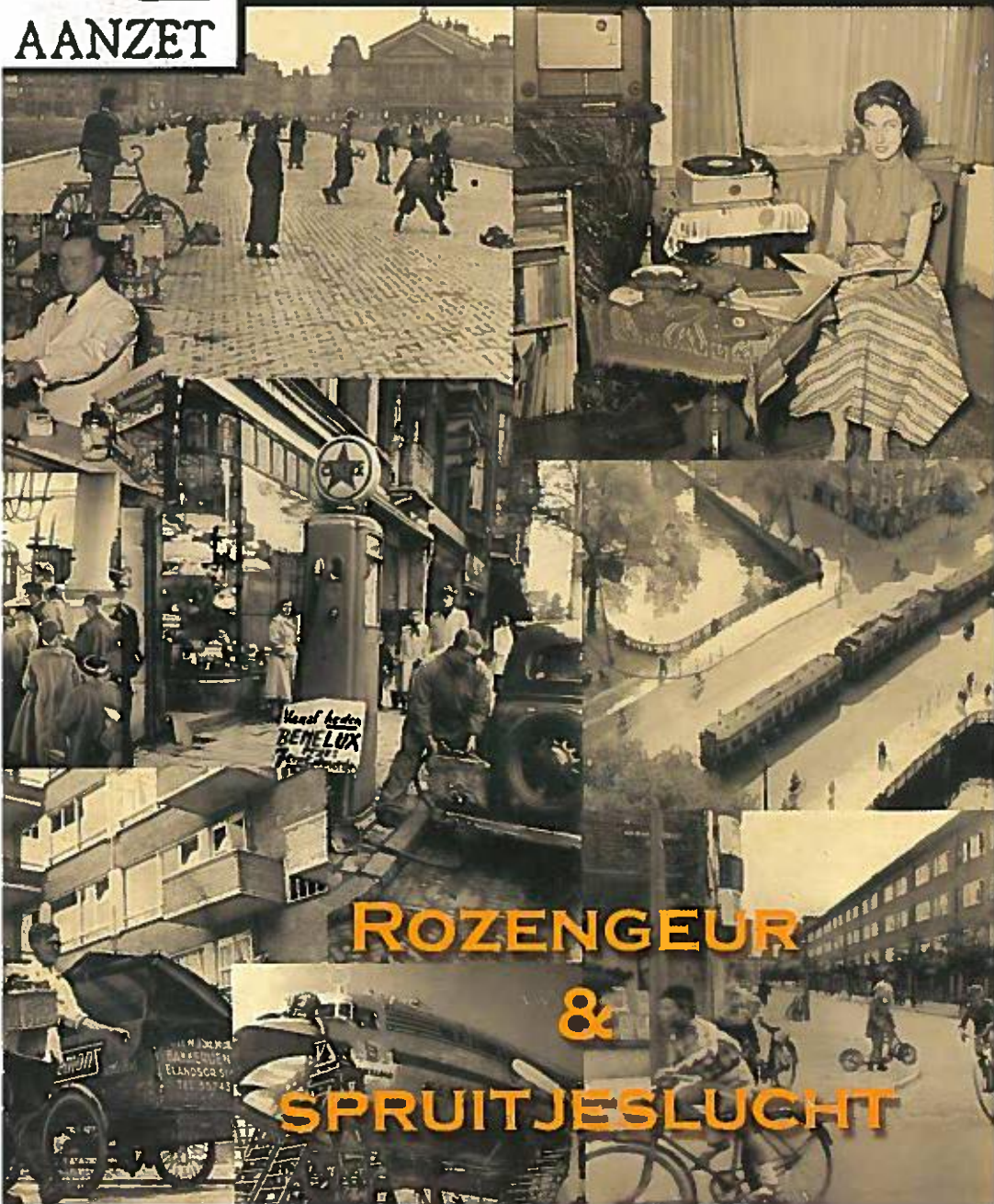

A

AANZET

AANZET

JAARGANG 21, NR. 3

AANZET

Historisch Tijdschrift *Aanzet* – Jaargang 21 nr. 3 'Rozengeur en spruitjeslucht'

Colofon

Historisch Tijdschrift *Aanzet*, opgericht in 1982, wordt sinds 2000 uitgegeven door de Utrechtse Historische Studenten Kring. Sinds 1 september 1999 bestaat een jaargang uit drie themanummers.

De redactie biedt jonge historici de ruimte artikelen te publiceren op basis van historisch onderzoek of historische uitgaven te recenseren.

Redactie

De *Aanzet*-redactie bestaat uit studenten die op vrijwillige basis werken. Zij studeren geschiedenis aan het Instituut voor Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Redactieleden

Lucas Bourdrez
Tom van Bruggen
Ditte van Dulmen Krumpelman
Jan Danneel
Laurens van Esch (vz.)
Marten de Graaf
Bart de Graaff
Bianca Granneman
Martijn Lak
Johan Lamberts
Petra Links
Christie Miedema
Vera Rademaker (coördinator)
Hanneke Takken
Arjan Vreeburg
Maarten Waterman

Redactie-adres

Historisch Tijdschrift *Aanzet*
Kromme Nieuwegracht 66, 2.08
3512 HL Utrecht
tel. 030-2536411
uhskaanzet@yahoo.com

Abonnementen

Een jaarabonnement kost € 7, -.
Steunleden betalen € 12, -.

Giro: 53.60.314
t.n.v.: UHSK
3512 HL/66 Utrecht
o.v.v. het gewenste abonnement.

Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij twee maanden voor afloop opgezegd.

Gelieve adreswijzingen door te geven aan de redactie.

Losse nummers

Losse nummers zijn verkrijgbaar bij het Boekenfonds van de Utrechtse Historische Studentenkring (€ 2,25)

ISSN: 0926-1265

Omslag:

Nelleke Lafeber

Inhoud

Voorwoord	4
Perspectief	5
F. Baudet, <i>Een ideologische revolutie</i>	
Artikelen	
D. van der Linden, <i>Koude Oorlog in de polder</i>	10
L. Sparks, <i>'Ik trek van Sinaarhoff' klinkt niet</i>	20
V. Rademaker, <i>Het eeuwig vrouwelijke</i>	28
Kortom	
M. Lak over <i>1812. Napoleons fatale veldtocht naar Moskou</i> van Adam Zamoyski	38
P. Links over <i>De ontdekking</i> van Eric Heuvel	40
M. Waterman over <i>Het Romeinse leger</i> van Bernard van Daele	42
P. Links over <i>De ontdekking van de curryworst</i> van Uwe Timm en <i>Mussertman aan het front</i> van Paul Metz	44
H. Takken over <i>Kaputt</i> van Curzio Malaparte	47
Agenda	49
Lezen	51
Literatuurlijsten	52

Voorwoord

De jaren vijftig staan de laatste tijd volop in de belangstelling. Een geïdealiseerd beeld van dit decennium wordt door met name de christen-democraten opgeroepen als contrasterend voorbeeld voor de huidige Nederlandse maatschappij. Ook in internationaal opzicht zijn de *fifties* actueel: het is immers in deze periode dat de grondslag is gelegd voor de Europese instituties en regelingen die de gemoederen nu zo bezighouden.

Het beeld dat van Nederland in de jaren vijftig wordt geschetst is doorgaans nogal eenzijdig. 'Rozengeur en spruitjeslucht' is een vrij accurate karakterisering: het ging er in deze visie knus en gezapig aan toe achter de gebloemde Hollandse gordijntjes. Kinderen hadden nog respect voor hun ouders en van burgerlijke ongehoorzaamheid had nog nooit iemand gehoord. Dit vredige plaatje werd in de jaren zestig brutaal aan diggelen geslagen door langharig, links tuig met al te progressieve gedachten over seks, drugs en gezagsverhoudingen. Een saillant detail is overigens dat vlak na het einde van de jaren vijftig de grootschalige immigratie van gastarbeiders uit het Middellandse Zee-gebied op gang kwam, waaraan op dit moment veel van de (vermeende) problemen in de Nederlandse samenleving worden geweten.

De artikelen in deze *Aanzet* hebben tot doel het bovengenoemde beeld te nuanceren en te verrijken. Floribert Baudet zet in zijn *Perspectief* uiteen dat er een belangrijke ideologische verschuiving plaatsvond in de jaren vijftig. *Koude Oorlog in de polder* van David van der Linden is een *case-study* van het anti-communisme in Nederland aan de hand van de executie van Julius en Ethel Rosenberg. Liesbeth Sparks schetst hoe de fundamenten van de sociale zekerheid zoals wij die nu kennen werden gelegd en hoe hierover werd bericht door *Trouw* en *Het Parool*. In *Het eeuwige vrouwelijke* wordt door Vera Rademaker het beeld van de vrouw, zoals dit in het tijdschrift *Margriet* naar voren kwam, uit de doeken gedaan.

De *Aanzet*redactie is in de afgelopen maanden aanzienlijk gegroeid. De zes nieuwelingen wier namen nu voor het eerst in het colofon staan, zullen in de komende tijd hopelijk bijdragen aan een aantal boeiende, informatieve nummers, net zoals Johan Lamberts, Jan Danneel en Vera Rademaker, van wie we na dit nummer afscheid nemen, hebben gedaan. We willen hen graag bedanken voor hun inzet. Daarnaast hopen we dat u aan het lezen van deze laatste *Aanzet* plezier zult beleven en wensen we u een prettige zomer!

Vera Rademaker

Een ideologische revolutie

Floribert Baudet

In een notendop is dit de paradox van de jaren vijftig: het tijdvak is het object van oprechte walging en hartgrondige afkeer, zoals van een collega van mij die zich hardop afvroeg welke idioot een college over de jaren vijftig wilde geven, en van vertedering en weemoed: het was het laatste tijdvak waarin Nederland nog overzichtelijk en vertrouwd, om niet te zeggen knus, was. De Tweede Wereldoorlog lag achter ons, haar lessen waren nog eenduidig, de morele implicaties ook.

De opmerkelijke reval van het CDA en het weer alom aanwezige normen en waarden-discours sluiten aan bij deze sentimenten. Zijn protagonisten lijken zelfs alle drie te zijn overgestraald uit dat tijdperk. Ook de bewegingen van Pim en Frits putten uit deze collectieve, zij het misleide, herinnering. Alles wat er in Nederland mis is, is de schuld van de protestgeneratie van de jaren zestig: zij hebben de collectieve lasten de pan uit laten rijzen, de gastarbeiders binnengehaald, en een *permissive society* gecreëerd die zo *permissive* is, dat er van *society* geen sprake meer is. Daarmee is de beeldvorming over de jaren vijftig in belangrijke mate ideologisch van aard. Dit is des te opmerkelijker aangezien in de echte jaren vijftig, zo is vaak betoogd, ideologische tegenstellingen geen rol speelden: het Oost-West-conflict domineerde weliswaar, maar binnen de westerse democratieën zou de nuchtere zakelijkheid de klok hebben geslagen. Is dat wel zo?

In de jaren vijftig waren er diverse hete hangijzers die voor spanningen tussen — en niet zelden ook binnen — de partijen zorgden. Om er een aantal te noemen: de Nieuw-Guineakwestie; de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie; de nationalisering van grote bedrijven; het recht op arbeid voor de gehuwde vrouw en gelijk loon voor gelijkwaardige arbeid; de AOW en de opbouw van de verzorgingsstaat in het algemeen, en de morele risico's van industrialisatie, zoals promiscuïteit en vrijdenkerij. Het zou in dit bestek te ver gaan deze kwesties uit te diepen, maar in de meeste ervan draait het in wezen om tegengestelde opvattingen aangaande de taak en de reikwijdte van de macht van de overheid: mag de overheid zich bemoeien met het privéleven van de burger? Heeft de overheid tot taak de publieke moraal te bewaken en zo nodig op te leggen? Heeft de burger op grond van zijn mens-zijn rechten die uitstijgen boven nationale wetgeving? Dat brengt mij althans tot de conclusie dat levensbeschouwing, ideologie of hoe je het wilt noemen, een wezenlijker rol speelde dan De Rooy, Bosmans en anderen betogen.

Hun zienswijze is bovendien des te opmerkelijker als men bedenkt dat de jaren vijftig werden gekenmerkt door een zeer hoge graad van verzui-ling, een structuur waarin burgers zich juist organiseerden op levensbeschou-

welijke grond-slag. Dat wil niet zeggen dat er geen fricties waren binnen de zuilen of dat iedereen zich conformeerde aan het model: de Katholieke Werkgemeenschap in de PvdA trok zich bijvoorbeeld van het bisschoppelijke mandement uit 1954 dat katholieken afried PvdA te stemmen, niets aan; de Generale Synode van de Nederlands Hervormde Kerk wees de verzuiling in haar reactie op datzelfde mandement zelfs volledig af. Het was onchristelijk omdat verzuiling verdeeldheid zaaide en omdat de nauwelijks verholten suggestie dat God KVP stemde, haar voorkwam als een ijdel gebruik van Gods Naam in de zin van het Derde Gebod. Wederzijdse verkettering was aan de orde van de dag: in 1947 verklaarde een vooraanstaand protestants theoloog dat protestanten vanwege de hoge geboortecijfers onder katholieken uiteindelijk slechts de keuze zouden hebben tussen vechten of vluchten, terwijl de KVP de verkiezingen van 1956 extra kleur gaf door een pamflet te verspreiden waarin de Partij van de Arbeid werd gelijkgesteld met de Anti-christ. O'56 toonde een brandende kerk, een brandende KRO en dito RK-ziekenhuis en – school, met als bijschrift 'Als de rode haan victorie zou kraaien'. In het zuiden werd het PvdA-politici bemoeilijkt om campagne te voeren – zalen waren plotseling dubbel geboekt, elektriciteitskabels werden doorgesneden en de anders zo volgzame katholieke jeugd belemmerde zelfs de premier het spreken. Het lijkt om macht te gaan, maar het was veel meer dan dat: het was een botsing tussen mens- en wereldbeelden, die alleen met elkaar gemeen hadden dat ze afkerig waren van een almachtige overheid en geloofden in de rechtsstaat.

Vaak wordt als verklaring voor de ontzuiling gewezen op het belang van de 'modernisering' van de maatschappij: betere scholing, de opkomst van moderne media, etc. Zoals Jan Bank het ooit fraai formuleerde: "Televisie sloeg de poreuze tussenmuren van het verzuilde huis dat Nederland was, in één klap weg". Hoewel dit alles zeker van belang is geweest, ontbreekt in de gangbare verklaringen één wezenlijk aspect dat zonder meer deel uitmaakt van de 'confrontatie met de moderniteit'. Het was de Koude Oorlog, een conflict dat door alle democratische partijen werd voorgesteld als een voortzetting van de strijd tegen de Nazi's, een conflict op leven en dood tussen vrijheid en onderdrukking, tussen opvattingen waarin de ongehinderde ontplooiing van de mens centraal staat, en die waarin juist de almacht van de staat het hoogste goed is. Er was in de jaren vijftig daarmee ook sprake van wat door Lijphart is aangeduid als een schizofrene gezagsleer: er is 'goed gezag': de democratische staat, de kerk, de zuil, de ouders, en er is 'fout gezag' – de totalitaire staat. Dergelijke denkbeelden plaatsten de moraliteit van de macht centraal. Het was slechts een kwestie van tijd eer dit zich zou richten tegen de 'goede' macht.

In de Koude Oorlog werd bovendien een 'westers' mensbeeld geconstrueerd dat op gespannen voet stond met de dominante opvattingen ter zake in katholieke en orthodox-protestante kring, volgens welke alle gezag

van God kwam en mensen noch volkeren soeverein waren. Mensen waren geen geatomiseerde individuen, maar 'personen', die pas tot hun recht kwamen in gemeenschap met anderen. De liberale notie van aangeboren, individuele mensenrechten was strijdig met de werkelijke aard van de mens. Mensenrechten waren ook in hoge mate onverenigbaar met de katholieke sociale leer, die de maatschappij het liefst op corporatistische leest zou ordenen en moeite had met de parlementaire democratie. Deze leer zou bovendien de enig juiste uitdrukking van Gods Wil zijn. Mensenrechten zijn een idee uit de Verlichting, die resulteerde in de Franse Revolutie. Geen wonder dat de orthodoxe protestanten en de katholieken zich verzetten tegen het individuele klachtrecht in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens; het verdrag konden ze dan nog billijken, als signaal aan de totalitaire staten, maar het individuele klachtrecht impliceerde dat de mens in wezen soeverein was, en dat was onaanvaardbaar.

Dat was nog in 1954. Achteraf bleek dit een laatste stuip trekking te zijn. De katholieke sociale leer bleek niet te verwezenlijken, en de maatschappelijke ontwikkelingen stelden gelovigen voor vragen waarop de Leer geen antwoord had. Nieuwe theologische en wetenschappelijke inzichten, tenslotte, ondergroeven bij velen het geloof in het nut van specifiek katholieke organisaties. De bisschoppen zochten het in georganiseerde aanpassing aan de moderne tijd. Veel leken en ook bepaalde kerkelijke functionarissen gingen dat niet snel genoeg. Zij wendden zich tot het personalisme, een katholieke filosofie die de waarheidspretentie van de Rooms-Katholieke leer verwierp. Dat was revolutionair: het ontnam de Kerk het gezag te beschikken over het geweten van de individuele gelovige en effende aldus de weg voor acceptatie van het concept mensenrechten en democratie.

In diezelfde tijd begonnen veel katholieken zich af te vragen wat het inhield om *katholiek* te zijn. Deze vraag leidde tot een proces van herbronning: 'wat betekent de Bijbel voor onze tijd?', een vraag die niet eensluidend werd beantwoord, maar de katholieke waarheidspretentie nog verder onder druk zette. Progressieven lieten zich inspireren door de Bergrede, het existentialisme en ook Marx; zij bepleitten een radicale politiek van solidariteit met de zwakkeren, gericht op het *heden*.

Een vergelijkbare ontwikkeling deed zich in de protestants-christelijke zuil voor. Ook daar vond een proces van herbronning plaats, dat leidde tot een positievere beoordeling van de staat, en in progressieve kringen ook van het individu. De staat was nu niet zozeer een bedreiging, of Gods Zwaard, maar een manier om het algemeen welzijn te dienen. Aanvankelijk redeneerden orthodoxe protestanten dat de staat eigenlijk slecht was, maar minder slecht dan wij. Ze was door God ingesteld na de zondeval om ons op het rechte pad te houden – en was daarom ook belast met de "zwaarmacht". De reikwijdte van die macht werd en wordt betwist, maar het algemeen welzijn staat in de taakstelling voorop. De protestanten zochten al doende een middenweg tussen liberalisme en totalitarisme. De staat is

niet de samenleving, dat zou een totalitaire dwaling zijn, maar ze is ook niet alleen een nachtwerker. Ingrijpen moet echter alleen als het niet anders kan. Hiertegenover ontstaat in de jaren vijftig een progressievere denktrant. Deze zienswijze wordt eveneens bijbels gelegitimeerd: de mens is aangesteld als rentmeester over de Schepping, en dat rechtvaardigt, verplicht zelfs tot ingrijpen.

Deze ontwikkeling is het resultaat van een veranderend mensbeeld: net als bij de katholieken, maar waarschijnlijk in sterkere mate, steunt dat deels op het bergredechristendom. Onder bergredechristendom wordt verstaan die stroming die gelooft dat de Bergrede de centrale boodschap is van het Nieuwe Testament, en daarmee van de Bijbel, een boodschap bovendien die primair op het *heden* gericht is. De ware Christen moet op de bres staan voor de zwakkere, de verdrukte en zijn lot verlichten en streven naar de vestiging van het paradijs op aarde. Christelijke politiek moet ook daarop gericht zijn. De begunstigde heeft op grond van zijn menszijn ook recht op die solidariteit. Dat is, in een parafrase van de katholieke politica Marga Klompé, geen genade maar recht.

Behoudende theologen bekritiseerden het idee dat de mens de boodschap van de bergrede kon verwezenlijken, en ook de fixatie op het heden – Jezus' woorden zouden zicht bieden op het hiernamaals, niet op een beter heden. Dat doet een aantal van deze critici evenwel niet de ogen sluiten voor de problemen die hun eigen stellingname met zich mee brengt. Een behoudend theoloog als Berkhof drukte het dilemma on-geveer als volgt uit: een kerk zonder traditie verliest haar wortels, maar een kerk zonder aanpassing verliest haar betekenis.

Het zou te ver gaan om te zeggen dat de Koude Oorlog deze theologische, ideologische ommezwaai heeft veroorzaakt, maar ze heeft er wel in zeer belangrijke mate aan bijgedragen. De kritiek op de verzuiling en de daarbij horende mens- en wereldbeelden kreeg een continue impuls door de ideologische confrontatie met de totalitaire staten. Diezelfde confrontatie verschaftte ook de parlementaire democratie legitimiteit. Ook langs deze weg werden de zuilen aangetast. Bij het parlementaire bestel hoorde immers ook het van oorsprong liberale burgerschaps-discours. Burgers moesten participeren en meebeslissen, omdat het over henzelf gaat. Op die manier ondergroeven de parlementaire democratie, de rechtsstaat en ook de verzorgings-staat de zuilenfilosofie, die immers passiviteit aan de basis vraagt: de praktische taken van de zuil kwamen meer en meer onder controle van de staat, en burgers werden opgeroepen tot waakzaamheid tegen machtsmisbruik en al te zeer hiërarchische structuren. Het gevolg was dat de burgers ook in confessionele kring gaande-weg als 'individue' werden beschouwd, of als een massa individuen, maar niet langer primair als leden van een gemeenschap.

Tezelfdertijd, en dat staat op gespannen voet met het zuilen- én het burgerschapsideaal, werden ze aangesproken als consumenten en producen-

ten. De staat wordt als het ware een distributiecentrum voor welvaart. Op deze ontwikkeling kwam eind jaren vijftig, begin jaren zestig kritiek. Het leven zou toch meer moeten zijn dan iedereen een koelkast? Dit riep, terwijl het bouwwerk van de verzorgingsstaat nog in aanbouw was, behoefte aan een nieuwe zingeving op, zowel op het niveau van burgerschap en verantwoordelijkheid, als ook op het terrein van individuele keuzes en ontplooiing. Het lijkt aannemelijk dat de aandacht voor de mensenrechten schatplichtig is aan de hierboven geschetste ontwikkelingen. Ook dat wijst op het grote belang van ideologie in de jaren vijftig.

Koude Oorlog in de polder Nederland en de Rosenberg-affaire

David van der Linden

De hele affaire was misselijkmakend. Overal in de stad schreeuwden vette krantenkoppen haar het verraad van de Rosenbergs toe. In het voorbijgaan las ze dat het echtpaar op de elektrische stoel moest voor het uitleveren van Amerikaanse atoomgeheimen aan de Russen. Communistische spionage was een onvergeeflijke misdaad in de heetste jaren van een koude oorlog, maar de Amerikaanse schrijfster Sylvia Plath walgde van de *Red Sare* die haar landgenoten bij de keel hield, en van de schreeuwende berichten in de media. 'The idea of being electrocuted makes me sick, and that's all there was to read about in the papers – goggle-eyed headlines staring up at me on every street corner and at the fusty peanut-smelling mouth of every subway. (...) I kept hearing about the Rosenbergs over the radio and at the office till I couldn't get them out of my mind. It was like the first time I saw a cadaver,' schreef Plath in haar meesterwerk *The Bell Jar*.

De Amerikanen waren volledig in de ban geraakt van het virulente anticommunisme van senator McCarthy, die achter elke boom een agent van het Kremlin ontwaarde en in de spionage van de Rosenbergs het ultieme bewijs zag dat communisten niet te vertrouwen waren. Ook rechter Kaufman, die het proces tegen het echtpaar leidde, huilde mee met de wolven in het bos toen hij het vonnis uitsprak: 'I consider your crime worse than murder.' Dankzij de spionage van de Rosenbergs waren de Russen erin geslaagd een atoombom te bouwen, redeneerde hij, zodat de Verenigde Staten hun nucleaire monopolie hadden verloren en Moskou in Korea kans zag een agressieve politiek te voeren.

In Nederland daarentegen sloten volk en politici hun ogen voor het rode gevaar, betoogt onder meer de historicus Hellema. Het 'Koude Oorlogsdenken', dat communisme als een absoluut kwaad beschouwde dat wereldwijd en in eigen land met wortel en tak uitgeroeid moest worden, sijpelde niet direct door in de polder. Veel historici zijn het daar echter grondig mee oneens: in hun ogen drong het anticommunisme direct na de oorlog door tot het collectieve bewustzijn van de natie, net zoals aan de overzijde van de oceaan. Onderzoek naar de beleving van de Rosenberg-affaire in Nederland, waar het opzienbarende verhaal over de atoomspionage ook de aandacht trok, kan een nieuwe dimensie aan deze Historikerstreit geven. Werd de affaire daadwerkelijk gezien als een exponent van de communistische dreiging, of was de atoomspionage van de Rosenbergs geen enkele reden om zich ongerust te maken over het rode gevaar?

Historikerstreit

In 1946 bereikte Londen een verontrustend codebericht. Volgens de Britse ambassadeur in Den Haag was Nederland niet doordrongen van het rode gevaar. OnheilsPELLend profeteerde hij dat de regering haar coulantte houding tegenover de Communistische Partij Nederland (CPN) niet uit eigen beweging zou laten varen. Inderdaad was het communisme na de Tweede Wereldoorlog niet onmiddellijk verdacht in ons land. De communisten konden nog op aanzienlijke sympathie rekenen, omdat ze een rol in het verzet hadden gespeeld en het Rode Leger een geweldige bijdrage had geleverd aan het verslaan van de nazi's: miljoenen Russische soldaten hadden hun leven gegeven om Hitler-Duitsland op de knieën te krijgen. De eerste naoorlogse verkiezingen in 1946 leverden dan ook een forse winst op voor de CPN, die tien van de honderd kamerzetels in de wacht sleepte. Daarnaast had de communistische krant *De Waarheid* eind 1945 een gemiddelde oplage van circa 300.000 exemplaren – cijfers waar de andere dagbladen alleen maar van konden dromen.

Op het internationale toneel leek Nederland eveneens blind voor de communistische dreiging. Kern van het buitenlandse beleid was de vooroorlogse status als middelgrote mogendheid te herstellen, waarbij de ambities zich concentreerden op Indië en de omringende regio.

Premier Drees stuurde vrijwel het gehele leger naar de kolonie en gaf opdracht tot politionele acties om het gezag te herstellen. Den Haag hechtte kennelijk meer belang aan een verre kolonie dan aan de communistische dreiging dichtbij huis, oordeelt Hellema, want terwijl Russische troepen op een paar uur gaans van de grens lagen werd het leger naar het andere eind van de wereld gestuurd. Indien de Koude Oorlog in Nederland was doorgedrongen, had de regering prioriteit moeten geven aan de verdediging van de oostgrens. Den Haag zag in 1950 ook geen bezwaar in de erkenning van het communistische China, waar Mao een jaar eerder de macht had gegrepen, en ging bovendien pas na grote druk van Washington akkoord met deelname aan de strijd tegen de communisten in Korea. Nederland wilde een rol blijven spelen in Zuidoost-Azië, dus kon het de landen in de regio beter te vriend houden, redeneerden de politici.

De profetieën van de Britse ambassadeur zouden niet uitkomen. Nederland was wel degelijk doordrongen van het rode gevaar. Vanaf 1946

Ethel en Julius Rosenberg

begon de overheid een intensieve campagne om de communisten, de CPN voorop, in een isolement te brengen. In de eerste plaats wist de CPN de spectaculaire verkiezingswinst van 1946 niet te verzilveren. Ondanks het krediet dat de communisten hadden opgebouwd, liepen de andere partijen in de Kamer blijkbaar niet over van liefde voor de CPN, omdat ze de partij na de stembusuitslag op voorhand uitsloten van regeringsdeelname. Toen communisten in Praag twee jaar later een coup pleegden, waarbij ze de macht overnamen van de democratisch gekozen regering waarin ook niet-communisten zitting hadden, gingen in Nederland de alarmbellen rinkelen – zeker toen CPN-voorman Paul de Groot de coup toejuichte. Knarsetandend moest hij vervolgens toezien hoe een kamermeerderheid de CPN-leden verbood ooit nog zitting te nemen in de kamercommissies voor Buitenlandse Zaken en Defensie.

Meer maatregelen volgden. Communistische gemeenteraadsleden werden gedwongen ontslag te nemen, wat in het rode bolwerk Finsterwolde tot grote consternatie leidde, omdat de CPN een meerderheid had in de Groningse gemeente. Het kabinet-Drees schoof de gemeenteraad echter eenvoudigweg aan de kant, waarna een regeringscommissaris enkele jaren de scepter zwaaide in Finsterwolde. Lidmaatschap van de CPN en aan de partij gelieerde organisaties, zoals de communistische vakbond EVC, was ambtenaren vanaf 1951 verboden. Bovendien kreeg de BVD opdracht antecedentenonderzoek uit te voeren naar overheidsdienaren en interneringsplannen voor te bereiden. Onder de codenaam 'Operatie Diepvries' legde de dienst een lijst van staatsgevaarlijke personen aan, waarop hoofdzakelijk communisten figureerden, die in geval van oorlog, bezetting of grote internationale dreiging in kampen opgesloten zouden worden. Tot slot behoorde Nederland tot de eerste leden van de NAVO, het militaire bondgenootschap dat zich tot doel stelde West-Europa te verdedigen tegen een aanval vanuit het Oostblok. Uiteindelijk waren een omvangrijk leger in de Oost en de erkenning van Mao's regime puur pragmatisme, ingegeven door de wens de rol van mogendheid te kunnen spelen; deze gebeurtenissen betekenden absoluut geen erkenning van het communisme als de nieuwe heilsleer. Nederland had kleur bekend, en die kleur was allesbehalve rood.

Erger dan moord

De Rosenberg-affaire haalde ook de koppen in de Nederlandse dagbladen. Alhoewel mediahistoricus Koedijk terecht vraagtekens heeft gezet bij het stereotiepe beeld van een gezagsgetrouwe pers, die in de jaren vijftig lang niet altijd kritiekloos de standpunten van politieke partijen overnam of werd meegesleept door anticommunisme, gold dat niet voor de artikelen over de Rosenberg-affaire, waarin iedere nuance ontbrak. De berichtgeving voltrok zich strikt langs ideologische scheidslijnen. Behalve *De Waarheid* veroordeelden de kranten unaniem de spionage van de Rosenbergs en aanvaardden ze het oordeel van rechter Kaufman dat het uitleveren van atoomgeheimen aan de Rus-

sen het communistische gevaar had vergroot.

Opvallend is dat de arrestatie van de Rosenbergs weinig aandacht kreeg in de Nederlandse pers. Alleen *de Volkskrant* en *De Waarheid*, uitgerekend elkaars ideologische tegenpolen, berichtten hun lezers in 1950 over de aanhouding van Julius Rosenberg. *De Volkskrant* had er nooit een geheim van gemaakt het communisme als een bedreiging van de Westerse orde te beschouwen, dus wekt het weinig verbazing dat de krant het Amerikaanse nieuws direct op de voorpagina plaatste. 'Vierde atoomspion door F.B.I. gegrepen', kopte de krant triomfantelijk daags na Julius' arrestatie, om er met een profetische blik aan toe te voegen dat op het doorspelen van atoomgeheimen in oorlogstijd de doodstraf staat. *De Waarheid* plaatste echter vraagtekens bij de arrestatie. Julius Rosenberg zou best eens het slachtoffer van de Amerikaanse 'atoomjacht' kunnen zijn, waarin vredelievende communisten het telkens moesten ontgelden. 'Het is typisch voor de Amerikaanse oorlogspolitiek, dat op het ogenblik waarop Stalin een vreedzame weg aanwijst in de ontwikkeling in Oost-Azië en in de wereld, Washington tracht (...) de oorlogsstemming tegen de Sowjet-Unie op te zwepen,' oordeelde *De Waarheid*.

De andere dagbladen wijdden geen woord aan Julius' arrestatie, en ook in de maanden die volgden berichtte de pers niet over het lot van het echtpaar. De arrestatie van Ethel Rosenberg een maand later is bijvoorbeeld in geen enkele krant terug te vinden. Het nieuws dat aan de overzijde van de oceaan twee communisten schuldig waren bevonden aan spionage, kwam voor de meeste krantenlezers in het voorjaar van 1951 dan ook als een donderslag bij heldere hemel. Alle dagbladen plaatsten toen een artikel over het oordeel van de jury of het vonnis van rechter Kaufman een week later. Opnieuw liet *de Volkskrant* er geen twijfel over bestaan dat de Rosenbergs schuldig waren. Andere dagbladen lieten zich evenmin onbetuigd. Vooral de woorden die Kaufman sprak toen hij het echtpaar vonnistte, maakten diepe indruk. 'Wat zij deden was erger dan moord,' kopte *Ha Parol*, terwijl *Trouw* waarschuwde voor het gevaar van een vijfde colonne. 'Rechter Kaufman zeide nog, dat het proces zonneklaar had uitgewezen, dat een vijandige mogendheid "zowel geheime als onbewimpelde bewegingen in ons eigen volk" gebruikt'. *De Telegraaf* deed vervolgens een duit in het zakje met de bewering 'Het echtpaar Rosenberg hoorde schijnbaar onbewogen het vonnis aan', daarmee implicerend dat ze geen enkel berouw toonden voor de schade die zij het westen hadden berokkend. Clementie was uitgesloten, betoogde de krant.

Hoe valt te verklaren dat de meeste dagbladen aanvankelijk geen melding maakten van de Rosenberg-affaire, maar pas begin april 1951 boven op het nieuws doken? Het zou te gemakkelijk zijn om te stellen dat de Koude Oorlog journalisten in deze periode niet bezighield, want vette koppen confronteerden de lezer dagelijks met de strijd tegen het communisme in Korea, waar een VN-leger trachtte oprukkende communistische troepen tot staan te brengen. Den Haag had onder druk van de Amerikanen militairen uitgezon-

den, dus wekt het weinig verbazing dat de pers uitvoerig berichtte over de Korea-oorlog. Bovendien was de berichtgeving ideologisch gekleurd, want behalve *De Waarheid* schaarden alle kranten zich achter de strijd tegen het rode gevaar. Triomfantelijke koppen domineerden de voorpagina als de 'rooien' klop kregen en *de Volkskrant* zag in het offensief in Korea het bewijs dat communisten een complot hadden gesmeed om de wereld te overheersen.

Gevolg van de warme belangstelling voor de Korea-oorlog was echter dat ander nieuws volledig ondersneeuwde. Het bericht over de arrestatie van de Rosenbergs viel eenvoudigweg in het niet bij de zichtbare strijd tegen het communisme in Korea. De meeste dagbladen werden pas wakker geschud door het vonnis van Kaufman, die meende dat het uitleveren van atoomgeheimen aan de Sovjet-Unie had bijgedragen aan de Korea-oorlog. Onze jongens gaven hun leven in Korea, zo impliceerden de kranten, dus waren ze indirect het slachtoffer van de spionageactiviteiten van de Rosenbergs.

De Waarheid spande echter de kroon, want na het korte bericht over Julius' aanhouding hulde de krant zich drie jaar lang in stilzwijgen. In de kolommen valt geen woord te lezen over de arrestatie van Ethel, het proces en het uiteindelijke vonnis. Wellicht raakte ook op de redactie van *De Waarheid* het nieuws ondergesneeuwd door de oorlog in Korea, maar aannemelijker is dat de radiostilte het resultaat was van een gereede angst verder geïsoleerd te raken. Sinds de Praagse coup in 1948 evenals de CPN had toegejuicht werd *De Waarheid* reeds met argusogen bekeken, dus was het zaak de andere dagbladen geen stok te geven om de krant opnieuw mee te slaan.

Michael en Robert Rosenberg lezen in de Daily News dat hun ouders nog één dag te leven hebben.

Martelaars

Na het voorjaar van 1951 zonken de Rosenbergs weg in vergetelheid. Opnieuw viel een lacune in de berichtgeving, die pas werd opgevuld toen het Hooggerechtshof het uur van hun executie vaststelde en president Eisenho-

wer een laatste verzoek om clementie afwees. Inmiddels was het juni 1953. Twee jaar lang waren de krantenlezers in het ongewisse gebleven over het lot van de Rosenbergs, maar een paar dagen voordat de executie voltrokken zou worden, raakte de pers volledig geobsedeerd door het lot van het echtpaar. *De Waarheid* verbrak de radiostilte met een stortvloed aan artikelen, waarin het de aandacht vestigde op de gratieverzoeken aan president Eisenhower en zelf ook bepleitte de gruwelijke executie niet uit te voeren. 'Twee dagen scheiden ons nog van (...) het afschuwelijke ogenblik, waarop de bloeddorstigen in Washington twee onschuldigen op de elektrische stoel willen verbranden'. De koppen daags voor de executie zijn eveneens veelzeggend. 'Dramatische uren in het dodenhuis van Sing-Sing' en 'De onschuld der Rosenbergs is onaantastbaar', kopte de krant op 19 juni.

De klap kwam een dag later. Terwijl de exprestrein Amsterdam-Enschede bij Weesp een ravage aanrichtte door in volle vaart een goederentrein te rammen, waarbij twee mannen om het leven kwamen, werd aan de overzijde van de oceaan een eind gemaakt aan het leven van Julius en Ethel Rosenberg. *De Waarheid* was geschokt door deze 'barbaarse moordpartij', maar greep onmiddellijk haar kans om het echtpaar als martelaars voor de goede zaak af te schilderen. 'Vergeefse chantage op de drempel des doods', zette de redactie onder de vette kop 'Ethel en Julius Rosenberg offerden hun leven voor de vrede'. Beiden hadden tot het einde toe hun onschuld volgehouden, wat de communisten sterkte in hun overtuiging dat ze het slachtoffer waren geworden van een nietsontziende heksenjacht op onschuldige burgers.

In de overige dagbladen raakte het nieuws ondergesneeuwd door de treinramp bij Weesp. Grote foto's en sensationele koppen domineerde de voorpagina's – 'Ravage bij seinpost II', opende *de Volkskrant*. De executie van de Rosenbergs kwam vervolgens wel aan de orde, maar in een geheel andere toonzetting. *De Volkskrant* plaatste een paginagroot achtergrondartikel onder de kop 'Sovjet-propaganda bereikte opzet: zaak-Rosenbergs werd politieke twist'. Het verwijt dat de Rosenbergs het slachtoffer waren van een heksenjacht op communisten, veegde de krant resoluut van tafel. Het Kremlin had doelbewust zijn trukendoos vol propaganda opengetrokken om de rechtszaak in een politieke kwestie te veranderen, in de hoop het westen in diskrediet te brengen. 'Onder deze Sovjet-wals van misleidende propaganda werd de zaak-Rosenberg verpletterd: hierdoor was de vraag of hier al dan niet recht was geschied ontaard in een kwestie van politiek gekrakeel.' Ook *Het Parool* schaarde zich achter dit oordeel. 'Zij [de communisten] hebben slachtoffers in het spionageweb gevangen en daarna misbruikt voor felle anti-Amerikaanse propaganda van het laagste allooi'.

De plotselinge media-aandacht voor de Rosenbergs valt te verklaren door het verloop van de Koude Oorlog. Had de Korea-oorlog twee jaar eerder nieuws over het echtpaar nog kunnen ondersneeuwen, in 1953 waren inmiddels splende onderhandelingen in Parijs aan de gang, omdat de Kore-

aanse frontlijn al maandenlang nauwelijks was verschoven. Aandacht in de Nederlandse pers voor de oorlog was daarom minimaal, zodat elk nieuw bewijs van het rode gevaar met beide handen werd aangegrepen. De executie van de Rosenbergs kwam als een geschenk uit de hemel. Eindelijk was de Korea-oorlog gewroken.

De CPN op propagandatour

Zondag 1 februari 1953 werd Nederland overrompeld. Niet alleen door het water dat in het zuidwesten van het land door de dijken brak, maar ook door de partijleiding van de CPN, die nog diezelfde avond de schuldige had weten op te sporen. Het kabinet had 'lijf en goed van de burgerij in de waagschaal gesteld door de bescherming van het land tegen het water ten achter te stellen bij de alles verslindende militarisatie.' De miljoenen die de regering had uitgegeven aan bewapening tegen de Russen, hadden beter in dijkopbouw gestoken kunnen worden. Resultaat had de ronkende retoriek niet, want het hele land viel over de communisten heen, die in de pers als landverraders werden neergezet. De hoon die de CPN over zich afgeroepen had, maakte het isolement van de partij op pijnlijke wijze duidelijk. Uitgesloten van het bestuur namen communisten hun toevlucht tot retoriek en propaganda, wat het wantrouwen jegens de CPN alleen maar vergrootte.

Ontmoedigen liet de partij zich echter niet, want behalve de watersnoodramp bleek ook de Rosenberg-affaire zich uitstekend te lenen om tegenstanders van het communisme aan te vallen en tegelijkertijd een slachtofferrol te claimen. In 1953 barstte een heuse propagandaoorlog los van communistische zijde, met als doel de onschuld van de Rosenbergs en het moorddadige karakter van de Amerikanen aan te tonen, die verblind werden door hun heksenjacht op 'commies'. Begin 1953 riep de partijleiding daarom het Nederlands Comité ter Verdediging van de Rosenbergs in het leven om de propagandastryd te leiden.

Kameraad Jules de Leeuwe, vermaard vanwege het ontwikkelen van de methode van pijnloos bevallen en actief lid van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH), kreeg de dankbare taak het comité aan te voeren. De Leeuwe was echter niet gelukkig met de oekaze van het partijbestuur, dat het idee voor een landelijke actie had voorgekookt en vervolgens aan hem had uitbesteed. In een brief op hoge poten aan het bestuur deed De Leeuwe zijn beklag over de zware werklust die hem ten deel viel, terwijl hij door zijn maatschappelijke bezigheden – doelend op zijn activiteiten voor de NVSH – al nauwelijks tijd had voor het comité. Hoe kon één man nu verantwoordelijk zijn voor alle acties in het hele land?

De Leeuwe merkte terecht op dat het actievoeren hem door de partij was opgelegd, maar dat al het werk op zijn schouders terecht kwam was overdreven. Hij werd in zijn werkzaamheden namelijk bijgestaan door een select gezelschap van ongeveer 25 leden. Of deze kameraden stonden te trappelen om zich vol overgave op het partijwerk te storten blijft gissen, maar het

is goed mogelijk dat de partijleiding hen net als De Leeuwe als 'vrijwilligers' had aangewezen. In het voorjaar van 1953 kwam het Nederlands Comité ter Verdediging van de Rosenbergs voor de eerste maal bijeen in Den Haag om een strategie uit te denken. Het dagelijks bestuur had echter niets aan het toe-

Een Amerikaans protest tegen de executie van de Rosenbergs

val overgelaten. 'Alle mogelijke agitatievormen benutten. Verder uit de verschillende lagen der bevolking protesten organiseren. Een documentatie-uitgave maken voor de tot nu toe uitgekomen protesten ed.,' noteerde de leiding tijdens een vergadering in februari. De commissieleden zouden de partijrichtlijn nauwgezet volgen.

Om te beginnen werd contact gelegd met het Amerikaanse Committee to Secure Justice in the Case of the Rosenbergs, dat het zustercomité in Nederland overstelpte met materiaal. Kopieën van de rechtszaak, het vonnis en allerlei brochures en pamfletten vonden hun weg naar Den Haag. De stortvloed aan propagandamateriaal uit de Verenigde Staten vormde de basis voor een eigen documentatie-uitgave, waar het dagelijks bestuur in haar oekaze op had aangedrongen. Alhoewel de titel *De Rosenbergs schuldig of onschuldig?* de vraag nog openliet, was zonneklaar welk antwoord het comité in de brochure gaf: de Rosenbergs waren het slachtoffer geworden van de communistenhaat in de Verenigde Staten.

Het comité beseftte dat met één brochure de slag niet gewonnen kon worden. Behalve in de eigen achterban zou de uitgave weinig aftrek vinden, dus was het zaak de publieke opinie op slinkse wijze te bewerken, zonder de schijn te wekken propaganda te voeren. Vanaf mei 1953 werden de redactielokalen van de landelijke dagbladen daarom bedolven onder een gestage stroom perscommuniqués, waarin de veroordeling van de Rosenbergs als een gerechtelijke dwaling werd uitgelegd, die herinnerde aan het proces tegen de joodse legerkapitein Dreyfus, die eind 19e eeuw in Frankrijk ten onrechte was beschuldigd van spionage. De communiqués hadden trouwens niet alleen tot doel de pers te overtuigen dat de Rosenbergs onschuldig waren, maar moesten ook aantonen dat de publieke opinie zich wereldwijd begon te roeren. De

dagbladen konden de zaak niet langer negeren, was de boodschap. Tegelijkertijd drong het echter tot het comité door dat de pers weinig oog had voor de affaire. 'Hoe anders was dat vroeger, toen in mijn jeugd de Dreyfus-affaire het wereldgeweten wakker schudde. "Dreyfus is onschuldig" was de kreet die drie jaar lang de inzet vormde van haast elk gesprek', klaagde een comitélid.

De vrees van het comité was gegrond, want zoals reeds werd vastgesteld besteedden de dagbladen nauwelijks aandacht aan de Rosenberg-affaire. Pas in de dagen vlak voor hun executie nam de aandacht voor de Rosenbergs plots toe. Dat de communiqués geen vruchten afwierpen stak het comité enorm. In een rede die tijdens een herdenkingsbijeenkomst na de executie van de Rosenbergs in Amsterdam werd gehouden, haalde het comité fel uit naar de pers. Dagbladen hadden de affaire doelbewust genegeerd, terwijl ze toch een enorme greep op hun achterban hadden. Apologetisch verklaarde het comité dat het niet in zijn opzet was geslaagd publieke belangstelling te wekken, omdat de dagbladen hun lezers onwetend hadden gehouden van de Rosenberg-affaire.

Naarmate de executie van de Rosenbergs naderde, speelde het comité daarom zijn laatste troef uit: men drong er bij de autoriteiten op aan dat deze zich zouden inspannen voor clementie. Het dagelijks bestuur had opnieuw de weg gewezen, want tijdens een vergadering hadden de aanwezigen besloten dat het comité premier Drees moest benaderen en tevens een handtekeningenactie op touw moest zetten. Begin juni ging het comité inderdaad de straat op om handtekeningen te verzamelen. De Leeuwe bracht vervolgens de lijsten met meer dan 8500 handtekeningen hoogstpersoonlijk naar de Amerikaanse ambassade in Den Haag. Daarnaast werden telegrammen aan president Eisenhower verzonden. 'Dutch artists and intellectuals ask vigorously delay execution stop use influence revision judgment stop anyway mercy because two years since sentence stop', luidde de tekst aan de Amerikaanse leider. Het Witte Huis werd die dagen overigens overspoeld met clementieverzoeken vanuit de hele wereld; zelfs paus Pius XII, de atoomgeleerde Einstein en de voormalige Franse president Auriol hadden er bij Eisenhower op aangedrongen de doodstraf niet te voltrekken.

Tot slot benaderde het comité minister-president Drees, zoals het dagelijks bestuur had opgedragen. De premier bleek echter niet gevoelig voor de verzoeken van de Rosenberg-verdedigers. In hetzelfde communiqué dat triomfantelijk meldde dat er 'thans meer dan 20.000 verzoeken aan dr. W. Drees' waren gestuurd, stelde het comité pessimistisch vast dat de minister-president niet geneigd leek actie te ondernemen. Het comité bleek over voorspellende gaven te beschikken. Toen de dag daarop bekend werd dat Eisenhower het gratieverzoek had geweigerd, werd een laatste poging ondernomen om de onherroepelijke executie te verhinderen. 's Avonds om half elf belde een delegatie bij Drees thuis aan. De premier was niet te beroerd de kameraden aan de deur te woord te staan, maar liet weten niet van plan te zijn stappen te ondernemen – het comité deed er beter aan zelf een telegram

aan president Eisenhower te sturen. Onverrichter zake keerde de delegatie huiswaarts.

De media-aandacht die het comité niet had gekregen, kwam de volgende dag wel op gang, toen alle kranten uitpakten met een artikel over de executie van de Rosenbergs. Hun dood betekende ook het einde van het comité. Alle goede bedoelingen ten spijt was het Nederlands Comité ter Verdediging van de Rosenbergs er niet in geslaagd de publieke opinie ervan te overtuigen dat de executie van de Rosenbergs een politieke moord was die koste wat kost verhinderd moest worden. Het kan de comitéleden nauwelijks worden aangerekend, want het was roeien tegen de stroom in. Een anticommunistische consensus had zich meester gemaakt van Nederland. Communisten waren verdachte lieden, die gemeden werden als melaatsen. Het uitbuiten van de Rosenberg-affaire voor propagandadoeleinden vergrootte het wantrouwen slechts. De affaire werd kortom beleefd als een exponent van de Koude Oorlog. Terwijl de CPN wanhopig probeerde de strijd tegen het 'fascistische' Westen nieuw leven in te blazen, zag niet-communistisch Nederland in de atoomspionage juist een bewijs van het rode gevaar. Per slot van rekening had het uitleveren van Amerikaanse atoomgeheimen aan de Russen de Koude Oorlog een nieuwe impuls gegeven in Korea, zo meenden de kranten. Het Koude Oorlogsdenken was in beide kampen een tweede natuur geworden.

‘Ik trek van Suurhoff’ klinkt niet Berichtgeving van *Trouw* en *Het Parool* over de Noodwet-Drees en de AOW

Liesbeth Sparks

De binnenlandse politiek van Nederland stond in de jaren vijftig voor een groot deel in het teken van de sociale zekerheid. Al tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstond onder Nederlandse politici het idee dat de overheid haar burgers een *bestaansgarantie* zou moeten bieden. Na de oorlog werd begonnen met de uitwerking van dit idee: vooral steun aan de ouden van dagen stond hoog op de agenda.

Over de manier waarop deze steun vormgegeven diende te worden was echter veel discussie. Vooral de confessionele en socialistische fracties binnen het politieke bestel stonden op dit punt lijnrecht tegenover elkaar. De ARP hechtte aan soevereiniteit in eigen kring, terwijl de sociaal-democraten van mening waren dat uniforme maatregelen niet tot stand konden komen zonder sterk overheidsoptreden. Vanwege de greep van politici op hun achterban, kan worden verondersteld dat ook de protestants-christelijke en socialistische zuilen in hoge mate van mening verschilden over de vormgeving van de verzorgingsstaat. In dit artikel wil ik bespreken in hoeverre er sprake was van een publiek debat langs ideologische of confessionele lijnen wat betreft dit onderwerp. Omdat ‘de verzorgingsstaat’ een te complex onderwerp is voor een kort onderzoek als dit, heb ik mij gericht op overheidssteun aan ouden van dagen. Het onderzoek spitst zich toe op twee specifieke wetten die in de jaren vijftig werden ingevoerd ten bate van deze groep: de noodwet Drees, ingevoerd op 1 oktober 1947, en de Algemene Ouderdomswet (AOW), die op 1 januari 1957 van kracht werd.

Om een beeld te krijgen van de posities van beide zuilen ten opzichte van deze ouderdomswetten, heb ik de berichtgeving van twee kranten over deze wetten met elkaar vergeleken: te weten *Trouw*, een krant met nauwe banden met de Anti Revolutionaire Partij, en *Het Parool*, iets losser gelieerd aan de Partij van de Arbeid. Wat waren de verschillen in opvatting tussen deze twee kranten over deze socialezekerheidswetten? En is er een wijziging van positie merkbaar bij de kranten, en impliciet dus bij de twee zuilen?

De krant in de jaren vijftig

Kranten waren in de jaren vijftig openlijk ideologisch geëngageerd. Hun functie was drieledig: ten eerste hadden ze als logische functie de lezer te informeren over de gebeurtenissen in de wereld. Ten tweede waren ze instrumenten voor het disciplineren van de achterban van de zuil. Ten slotte waren ze het ideologische gezicht van de zuil naar de buitenwereld. De band tussen

een krant en politieke partij van dezelfde zuil was dan ook vaak hecht; soms zo hecht dat de krant een soort 'voertuig' werd voor een politieke partij, om boodschappen aan de achterban door te geven. Het hoofdredactioneel commentaar speelde een grote rol bij het doorgeven van deze politieke boodschappen. Dikwijls gingen hoofdredacteuren van verschillende kranten via deze commentaren met elkaar in discussie over een specifieke kwestie. De lezer, die vaak alleen de zuilgebonden krant las, kwam op deze manier te weten welke opinies in de andere zuilen gangbaar waren en kreeg via het commentaar van de hoofdredacteur ook direct te horen wat er aan deze meningen niet deugde.

Het beeld van de pers in de jaren vijftig is er lange tijd een geweest van gedweë volgzaamheid: de kranten liepen aan de leiband van overheidsvoorlichters en ontbeerden een kritische blik. Dit beeld kan echter genuanceerd worden: er waren wel degelijk journalisten met een kritische pen. Wel kan gesteld worden dat de wijze van verslaggeving per zuil verschilde. Journalisten die in de problemen kwamen met de overheid hadden vaak een socialistische achtergrond. Maar ook protestantse kranten schreven niet altijd in het voordeel van de gevestigde orde: de rooms-rode coalitie onder leiding van Drees, die tussen 1948 tot 1958 aan de macht was, kon in sommige situaties rekenen op stevige kritiek van *Trouw*. Deze krant was in 1943 opgericht als protestants-christelijke verzetskrant, onder andere door J.A.H.J.S. Bruins-Slot, de latere hoofdredacteur. Na de verkiezingen van 1946 werd Bruins-Slot Tweede-Kamerlid voor de ARP, waarmee de krant dus liet zien duidelijk te kiezen voor verbondenheid met de antirevolutionairen. In 1956 volgde Bruins-Slot Schouten op als fractievoorzitter van de ARP, hetgeen betekende dat *Trouw* in feite een spreekbuis werd voor de antirevolutionaire fractie.

Ook *Haar Parool* werd als verzetskrant geboren, in 1941, maar op socialistische grondslag. De oprichting van de Partij van de Arbeid in 1945 werd door de krant toegejuicht. G.J. Van Heuven Goedhart, in september 1945 als hoofdredacteur aangetreden, schreef een artikel over de nieuwe partij, onder de kop: 'Een *Parool*-ideaal wordt werkelijkheid'. Tijdens de gehele verkiezingscampagne riep de krant lezers de nieuwe partij te steunen. De verkiezingsnederlaag van de PvdA in 1946 werd door de krant dan ook als een klap ervaren. Net als Bruins-Slot bekleedde ook Van Heuven Goedhart tijdens zijn hoofdredacteurschap een politieke functie: in 1947 werd hij lid van de Eerste Kamer voor de PvdA.

Sociale zekerheid

Tot in de jaren vijftig was het voornaamste twistpunt tussen de confessionelen en de sociaal-democraten de vorm van sociale wetgeving: verzekering versus staatspensioen. De confessionelen, in het bijzonder de protestants-christelijke partijen, waren voorstander van de verzekeringsgedachte, een individuele premiebetaling en een daaraan gekoppelde uitkering. De sociaal-democraten en vrijzinnig-democraten waren lange tijd fel voorstander van

een kosteloos staatspensioen: een principieel ander systeem, omdat hierbij de uitkering losgekoppeld zou worden van de individueel opgebrachte premie. Iedereen die de pensioengerechtigde leeftijd bereikte zou een uitkering moeten ontvangen, die uit algemene middelen zou worden gefinancierd. Deze principiële tegenstelling was de voornaamste reden voor het lang uitblijven van een bevredigende regeling voor ouden van dagen. Na 1945 matigden de sociaal-democraten hun standpunt met betrekking tot het staatspensioen en met deze verschuiving in opstelling kwam een voor beide partijen acceptabele oplossing dichterbij.

Van overheidszijde werd ook geprobeerd de komst van een goede regeling te bespoedigen. Een belangrijke stap was de publicatie in 1945 van het rapport van de commissie-Van Rhijn. Deze commissie introduceerde een aantal nieuwe grondslagen voor een toekomstig socialezekerheidsstelsel. Ten eerste stelde ze voor de rechtsgrond van deze verzekering aanzienlijk te verbreden, wat zou betekenen dat niet alleen werknemers in loondienst van de voorziening zouden profiteren, maar ook kleine zelfstandigen en boeren. Verder stond de commissie een efficiëntere organisatie van de sociale verzekering voor en om de voorziening te financieren koos de commissie voor een 'gemengd stelsel' van individuele premies en staatsbijdragen.

1947 - Noodwet-Drees

De man die het meest geassocieerd wordt met de totstandkoming van de sociale zekerheid in Nederland is zonder twijfel Willem Drees. Hij werd na de oorlog benoemd tot minister van Sociale Zaken en hield zich bezig met allerhande wetsontwerpen ten bate van de verzorgingsstaat. 'Trekken van Drees' werd vanaf 1947 een veelgehoorde kreet onder Nederlandse bejaarden: in dat jaar realiseerde deze PvdA-er de zogenaamde Noodwet-Drees, een tijdelijke wet die gericht was op het verlichten van de lasten voor ouden van dagen. In zijn functie van minister-president (er waren van 1948 tot 1958 vier kabinetten-Drees) was hij tevens nauw betrokken bij de totstandkoming van de AOW in 1957, de permanente regeling die zijn Noodwet na negen jaar verving. Vooral op de Noodwet drukte hij zijn stempel, niet altijd tot tevredenheid van alle partijen.

Willem Drees

Het wetsontwerp van de Noodwet-Drees werd ingediend op 27 november 1946 en ging uit van een regeling voor alle mannelijke en ongehuwde vrouwelijke Nederlanders boven de vijftenzestig. Er werd een inkomensgrens vastgesteld, waarboven geen uitkering zou worden verstrekt. Ook werd rekening gehouden met de verschillen in inkomsten tussen stad en platteland, door middel van een indeling op basis van gemeenteklassen. Op de uitkering werd de helft van het eigen inkomen in mindering gebracht, maar

de inkomsten van andere gezinsleden werd buiten beschouwing gelaten. Het grootste verschil met bestaande regelingen was dat 'Dreestrekkers' geen premie zouden hoeven betalen. De noodregeling zou drie jaar van kracht zijn.

Niet allen de ARP, de CHU en CDU uitten hun bezwaren tegen de noodwet: ook katholieke Kamerleden vonden de noodregeling te veel lijken op een vorm van staatsarmenzorg: vernederend en onwenselijk. Er werden veel amendementen op het ontwerp ingediend, bijvoorbeeld door de antirevolutionair Smeenk, die voorstelde de duur van de wet te beperken tot twee jaar. Drees deed minimale concessies, maar op vrijdag 28 maart 1947 werd het wetsontwerp zonder hoofdelijke stemming door de Tweede Kamer aangenomen.

Hoe schreven *Trouw* en *Het Parool* over de noodwet? De toon van de eerste was fel: in de aanloop naar het Kamerdebat over de noodwet fulmineerde Bruins-Slot in een vijftal commentaren over het kwaad dat socialisme heette. *Het Parool* daarentegen was ingenomen met de plannen van Drees. Dit verschil in standpunt werd duidelijk op de dag dat de wet werd aangenomen in de Tweede Kamer.

Het Parool kopte: 'Ontwerp ouderdomsvoorziening door Tweede Kamer aanvaard', met als onderkop: 'CRITIEK VAN DE RECHTERZIJDE'. *Trouw* schreef: 'Tweede Kamer beraadslaat verder over ouderdomsvoorzieningen', met in de onderkop: 'Min. Drees licht zijn ontwerp toe.' *Het Parool* leek op de zaken vooruit te lopen, want men vermeldde zelf in de vierde alinea dat het ontwerp in feite nog niet was aangenomen. Maar, schreef de krant: 'ofschoon ook van katholieke zijde vele aanmerkingen werden gemaakt, staat het vrijwel vast, dat het ontwerp met groote meerderheid zal worden aangenomen.' *Trouw* bleek terughoudender in het doen van voorspellingen: 'de stemming over enkele gehandhaafde amendementen en over het wetsontwerp zelf [wordt] aangehouden tot hedenmiddag'.

Tijdens het debat leverde de PvdA-er Suurhoff kritiek op de protestantse criticasters van de wet. Beide kranten maakten melding van dit voorval, maar wel op een geheel eigen wijze. *Het Parool* schreef: 'Het is ook, zooals de heer Suurhoff (PvdA) zeide: de rechterzijde heeft veel critiek op een moment, dat er eindelijk iets gebeurt, wat de rechtsche kabinetten van 1919 tot 1939 hebben nagelaten.' *Trouw* vermeldde: 'De heer Suurhoff (P.v.d.A.) maakte, zooals ook al bij eerdere gelegenheden, van deze bespreking gebruik voor een aanval op de kabinetten van voor 1940, die echter door den heer Smeenk (A.R.) werd gepareerd'.

Op zaterdag 29 maart 1947 berichtte *Trouw* in dertien regels, tussen het kerknieuws en het distributienieuws in, dat de wet was aangenomen. Van de dertien regels werden negen regels besteed aan het amendement van Smeenk (ARP). Dit amendement 'verwierf de stemmen van de AR, CH, P.v.d.A. en communisten', schreef *Trouw*. Over dit amendement vermeldde *Het Parool* de vorige dag: 'Om den duur van de wet van drie jaar tot twee jaar

te beperken, zoals de heer Smeenk voorstelde, vond de minister dwaasheid, als je tevoren weet, dat de voorbereiding van een definitieve regeling nog heel lang moet duren.²

1956 - AOW

Drees had het goed gezien: het duurde inderdaad negen jaar voordat de noodwet-Drees vervangen werd door een permanente ouderdomsregeling.

De leden van het tweede kabinet-Drees, onder wiens leiding de AOW tot stand kwam

Minister van Sociale Zaken Suurhoff (PvdA) diende op 29 juni 1955 een wetsontwerp in dat uiteindelijk de goedkeuring van alle partijen kon wegdragen. Suurhoff stelde een verplichte volksverzekering voor, met inkomensafhankelijke pre-

mies. Premies van mensen met een inkomen beneden een bepaalde grens zouden door de overheid betaald worden. De inning van de premies zou in handen gelegd worden van de Rijksbelastingdienst. De uitkeringen zouden vast en waardevast zijn (anders dan de Noodwetuitkeringen), en beschikbaar voor iedere Nederlander boven de vijftienjarige leeftijd.

Het belangrijkste verschil met de Noodwet was dat de AOW, of Algemene Ouderdomswet zou worden gebaseerd op een zogenaamd omslagstelsel. Een dergelijk stelsel houdt in dat de werkende generatie de uitkeringen opbrengt voor gepensioneerden. Dit stelsel was in feite een synthese tussen het principe van een staatspensioen en een verzekeringsstelsel. De verzekeringsgedachte kwam terug in het feit dat iedereen verplicht was premie te betalen, de staatspensioengedachte in het feit dat iedere Nederlander, ongeacht inkomen of bezit, een gelijke uitkering zou krijgen. Dankzij deze vondst was dus een groot politiek strijdpunt, dat bij de Noodwet nog een belangrijke rol had gespeeld, al voor de behandeling in de Tweede Kamer uit de weg geruimd. De reacties op dit wetsontwerp waren dan ook minder heftig dan die op het ontwerp van de Noodwet. Op 23 maart 1956 werd de

AOW zonder hoofdelijke stemming door de Tweede Kamer aangenomen. Hoewel deze wet door Suurhoff tot stand werd gebracht, verdween de uitdrukking 'trekken van Drees' maar langzaam uit de Nederlandse taal.

Hoe werd over de AOW bericht in *Trouw* en *Het Parool*? Ten eerste werd aan de AOW veel meer aandacht besteed dan aan de Noodwet-Drees. Ten tweede valt de zeer milde toon van *Trouw* op, met name in de hoofdredactionele commentaren. Er was in het geheel geen sprake van een bruuske afwijzing van het ontwerp, zoals bij de Noodwet wel het geval was. De toon was er over het algemeen een van goedkeuring. Het aantal artikelen dat beide kranten publiceerden over het wetsontwerp was ongeveer gelijk: zo'n vijftien artikelen. De grootte van de artikelen varieerde: *Ha Parool* publiceerde korte artikelen, gelardeerd met karikatuurtekeningen van betrokken politici. De artikelen in *Trouw* waren meestal langer en technischer.

Toch was het niet alles pais en vree wat *Trouw* betrof. Op woensdag 14 maart 1956 plaatste de krant een commentaar met als titel: 'Vooruitdenkend deel der natie'. De hoofdredacteur toonde zich zeer geprikkeld over een naar zijn mening ongenueanceerde rede van een vooraanstaande socialist. 'De PvdA noemt zichzelf nu het "vooruitdenkend deel der natie" en de anderen zijn achteromkijkers, aarzelaars, kapitalistenkechten,' schreef hij. 'Wij zouden willen opmerken, dat geen enkele maatregel, die in socialistische ogen goed is, in Nederland genomen kan worden als er geen niet-socialisten hun goedkeuring aan hechten.'

De vrijdag daarop, 16 maart, waren beide kranten echter even uitbundig: de Tweede Kamer had goedkeurend gereageerd op het wetsontwerp van Suurhoff. *Het Parool* meldde:

Strijd om staatspensioen eindigt:

Warme begroeting van ouderdomsverzekering

„Pacifiatie" tussen links en rechts in parlement

In een onderschrift bij een karikatuurtekening van Suurhoff schreef de krant: 'Minister Suurhoff haalt met de wet tot invoering van een algemene ouderdomsverzekering de oogst binnen van een jarenlange arbeid ten behoeve van de oudedagsvoorziening. De voorstanders van een verzekeringsstelsel en die van een staatspensioen vonden elkaar op de basis van het thans aanhangige wetsontwerp.'

Trouw was zeker niet minder uitbundig:

'Historisch moment in sociale wetgeving

Enthousiasme in Tweede Kamer voor Ouderdomsverzekering

A. Stapelkamp: Wet van waarlijk nationale betekenis

Dat Stapelkamp in de kop genoemd werd is niet verwonderlijk: hij was woordvoerder van de ARP-fractie in de Tweede Kamer. In de rest van het artikel werd uitvoerig aandacht besteed aan zijn visie op het wetsontwerp.

Tijdens ditzelfde debat maakte Suurhoff een opvallende opmerking, die door beide kranten geplaatst werd. De Tweede Kamer had benadrukt, dat het wetsontwerp een nationale oplossing was voor een nationaal probleem, en dat het daarom van belang was dat geen partij zich het monopolie van de zaak zou toe-eigenen. *Trouw* verwoordde de reactie van Suurhoff als volgt: 'Wel eiste de minister de verantwoordelijkheid op voor vorm en inhoud van deze wet. Maar hij stelde er prijs op te verklaren, dat hij er geen behoefte aan had wanneer er gezegd zou worden: Ik trek niet meer van Drees, maar van Suurhoff. "Dit laatste klinkt niet", aldus besloot de minister.' Het *Parool* bracht enige nuance aan: 'Fijntjes-hatelijk voegde [Suurhoff] daaraan toe: "Ik claim wel de primaire verantwoordelijkheid voor de indiening en de vormgeving van deze wet..." Hij had er echter volkomen vrede mee, dat men niet – als nu bij de noodwet-Drees – zou zeggen: "Ik trek van Suurhoff". Hij vond dat zelf nl. niet zo erg goed klinken.'

Het Parool was op 23 maart 1956, de dag dat de AOW in de Kamer werd aangenomen, verrassend sober: 'Tweede Kamer achter ouderdomswet' kopte de voorpagina. Op pagina drie stond een paginagroot artikel met als kop: 'Toch nog fel slotdebat over ouderdomswet'. Hoewel *Trouw* zich in de aanloop naar de behandeling van het ontwerp zeer positief had opgesteld, ging de krant op deze dag niet voorbij aan de dreigementen van Suurhoff dat hij zou aftreden indien zijn aanpassingen niet zouden worden goedgekeurd. Groot kopte de krant dan ook: 'Minister Suurhoff dreigde Kamer met aftreden bij verwerping "aanpassing" in Ouderdomswet.' En wie voor de dreigementen zwichtten werd er ten overvloede bijgezet: dat waren de KVP, PvdA en CH. Maar op zaterdag 24 maart toonde *Trouw* zich toch zeer verheugd over de nieuwe wet. De krant sprak van een 'Historisch moment in de Tweede Kamer'.

Concluderend kan men stellen, dat het debat in *Trouw* en *Het Parool* over sociale voorzieningen langs strikte ideologische lijnen liep. Van een objectieve weergave van feiten zoals deze achteraf bekend zijn geworden was bij de kranten eigenlijk geen sprake: elk artikel lijkt geschreven met een partijprogramma in de hand.

De grootste verschillen in berichtgeving tussen de twee kranten zijn die van de toon en de nieuwskeuze. De toon van *Trouw* is in 1947 buitengewoon scherp. Bruins-Slot hanteert in zijn commentaren met regelmaat de botte bijl wat betreft het socialisme in het algemeen, en ook wat betreft de noodwet-Drees. De toon van *Het Parool* is wat subtieler dan die van *Trouw*, maar er kan geen twijfel bestaan over de heersende ideologie ter redactie. De nieuwskeuze van beide kranten **draagt** eveneens bij tot grote verschillen. Een Kamerdebat zoals beschreven in *Trouw*, lijkt zelden op hetzelfde Kamerdebat

volgens *Het Parool*. Keuzes van de redacteur, bijvoorbeeld door zaken te benadrukken of juist te negeren, bepalen het beeld voor de lezer.

Wat *Trouw* betreft is er een duidelijk verschil in berichtgeving aan te wijzen tussen 1947 en 1956. Over de AOW werd met een vriendelijkere pen geschreven dan over de noodwet. Eén verklaring kan men hiervoor vinden in het feit dat de AOW, zoals gezegd, meer aansloot bij de opvatting van de ARP over de beste vorm voor een sociale regeling dan de Noodwet-Drees. Een andere mogelijke verklaring is de opkomst van een evangelische vleugel binnen de ARP, vanaf het begin van de jaren vijftig, die de nadruk legde op het betrekken van het christendom op het heden. Men zou dus, vanwege de nauwe banden die de ARP onderhield met *Trouw*, kunnen concluderen dat er zich in de jaren vijftig niet allen binnen de krant, maar ook binnen de gereformeerde partij een verschuiving voordeed.

Het eeuwig vrouwelijke Vrouwelijkheid in de jaren vijftig volgens *Margriet*

Vera Rademaker

De jaren vijftig zijn hip. Het decennium wordt door sommige politici opgevoerd als een El Dorado van gezagsgetrouwheid, kleinschaligheid en knusse kneuterigheid. Niet alleen in de politiek, maar ook in verschillende tijdschriften lijkt de hang naar de *fifties* groot. *Blvd.* bracht vorig jaar zomer een artikel onder de titel 'Normen en vetkuiven', en het Bijenkorf-magazine bracht een ode aan de jaren vijftig-huisvrouw. Zij is misschien wel één van de meest sprekende iconen van de periode: de vrouw met het keurige, half-lange kapsel, een even keurige knielange rok, een schort en een stralende glimlach, met op de ene arm een blozende baby en in de andere hand een afwasborstel.

De kans dat zij een damesblad las, is behoorlijk groot. Misschien las ze zelfs *Margriet*, net als 600,000 andere Nederlandse vrouwen. Dit artikel is een verslag van een onderzoek naar de vrouwbeelden die zij in *Margriet* aantrof. Hoe zag het dagelijks leven van een vrouw er in de jaren vijftig eruit volgens dat tijdschrift uit? En waar stond zij ten opzichte van de andere sekse?

Ik heb voor *Margriet* gekozen, omdat dit tijdschrift neutraal probeerde te zijn: het wilde vrouwen uit alle zuilen en alle sociale lagen aanspreken. De redactie zal daarom naar alle waarschijnlijkheid haar best hebben gedaan in de onderwerpskeuze, het taalgebruik, de adviezen et cetera zoveel mogelijk aan het 'algemeen vrouwelijke' te appelleren. Op basis van het feit dat de abonnees afkomstig waren uit allerlei regio's, sociale lagen en kerkelijke gezindten, kan geconcludeerd worden dat *Margriet* wat dat betreft de juiste toon heeft weten te treffen, als het ware de gemene deler van 'vrouwelijkheid' in de jaren vijftig heeft weten te vinden. Voor mijn onderzoek heb ik *Margriet* van de jaargangen 1953, 1956 en 1959 gebruikt. Uit elke jaargang heb ik een aselechte steekproef van acht nummers genomen. In de literatuurlijst is te vinden welke nummers dat zijn.

De rechtspositie van de gehuwde vrouw in Nederland

In de loop van de jaren vijftig vonden in de rechtspositie van de gehuwde vrouw in Nederland aanzienlijke veranderingen plaats. Het arbeidsverbod

voor gehuwde ambtenaressen werd opgeheven en de getrouwde vrouw werd handelingsbekwaam verklaard. Deze ontwikkelingen kwamen voor een belangrijk deel tot stand door inspanningen van vrouwen op het politieke niveau.

De Wet tot Opheffing van de Handelingsonbekwaamheid van de Gehuwde Vrouw had een lange voorgeschiedenis. Het ontwerp dat uiteindelijk wet werd, was in 1949 voor het eerst ingediend. Het ontbreken van een goede regeling voor het huwelijksgoederenrecht in dit ontwerp zorgde echter voor problemen, waarvoor pas in 1956 een oplossing werd gevonden. Toen werd het in zowel Tweede als Eerste Kamer met een grote meerderheid aangenomen – echter met de toevoeging ‘De man is het hoofd der echtvereniging’. Daarmee kwam een einde aan de onmondige status – vergelijkbaar met die van minderjarigen en onder curatele gestelden – die de getrouwde vrouw daarvoor had. Een belangrijke pressiegroep met betrekking tot deze wetswijziging was het Nederlands Vrouwen Comité, een overkoepelende organisatie voor de meeste vrouwenorganisaties in het land.

Het ontslag bij huwelijk van vrouwen die werkzaam waren in overheidsdienst, was de tweede grote vrouwenkwestie van de jaren vijftig. In de jaren voor de Tweede Wereldoorlog werden voortdurend wetten en wetsvoorstellen uitgevaardigd (en weer ingetrokken) die voorzagen in het ontslaan van huwende en gehuwde ambtenaressen. Deze tendens culmineerde in het wetsontwerp-Romme van 1937, waarin werd voorgesteld alle gehuwde vrouwen, met uitzondering van kostwinsters, het werken te verbieden. Net als in eerdere gevallen kwam ook tegen dit voorstel, dat overigens strandde bij de Hoge Raad van Arbeid, protest vanuit vrouwenorganisaties.

Het was sinds 1917 voor gehuwde vrouwen dus vrijwel onmogelijk in overheidsdienst te werken. Na de Tweede Wereldoorlog bleven de beperkende maatregelen in principe bestaan, maar door personeelsschaarste maakte de regering telkens uitzonderingen. In 1955 werd uiteindelijk in een Koninklijk Besluit vastgelegd dat de bestaande regeling van kracht bleef: huwende en gehuwde vrouwen mochten niet werken in overheidsdienst. PvdA-politica Corry Tendeloo was het daar echter geheel niet mee eens, en diende samen met een aantal andere Kamerleden een motie in, waarin stond dat de overheid niet het recht had de gehuwde vrouw het werken te verbieden, en waarin de regering gevraagd werd het arbeidsverbod in te trekken. Deze motie-Tendeloo werd aangenomen met 46 tegen 44 stemmen, en in 1957 uitgevoerd.

Er was echter ook een terrein waarop de regering slechts lippen-dienst bewees aan het gelijkheidsideaal. Dat was het terrein van gelijk loon voor gelijkwaardige arbeid. In 1951 werd op de Internationale Arbeidsconferentie in Genève een *Verdrag betreffende gelijke beloning van mannen en vrouwen voor arbeid van gelijke waarde* gesloten. De Nederlandse regering wilde dit verdrag niet ratificeren. Zij zei, bij de behandeling van het verdrag in 1955, wel het principe waarop het verdrag gebaseerd was te onderschrijven, maar het voor-

alsnog onmogelijk te achten dit direct in Nederland toe te passen.

Full-time huisvrouw en moeder: een dwingende norm

'De jaren vijftig vormden (...) de climax van de gezins-, huiselijkheids- en moederschapscultus zoals die zich de laatste eeuwen langzaam over alle klassen en kringen was gaan verspreiden', schrijft Jolande Withuis in *De jurk van de kosmonaute*. Daar valt niet veel op af te dingen. Voor de meeste vrouwen in de jaren vijftig was het vanzelfsprekend te trouwen en vervolgens het 'beroep' van moeder en huisvrouw uit te oefenen. Werken buitenshuis deden slechts weinigen van hen. Bovendien roeiden zij tegen de stroom – en tegen een groot aantal obstakels – in: werkende gehuwde vrouwen werden met argusogen bekeken.

Het huwelijk werd in de jaren vijftig gezien als de natuurlijke bestemming van de vrouw. Wie niet trouwde, hoorde er feitelijk niet bij. Een huwelijk was voor een vrouw de enige mogelijkheid op 'fatsoenlijke' manier het ouderlijk huis te verlaten en zelfstandig te worden. Ongehuwde vrouwen bleven vaak thuis wonen en zorgden voor hun ouders.

Trouwen was populair in de jaren vijftig. Het huwelijkscijfer steeg, terwijl de huwelijksleeftijd daalde. In 1947 was 85 procent van de mensen tussen de dertig en vijftig jaar getrouwd; in 1960 was dat 90 procent. De idee dat wie getrouwd was gelukkiger was dan wie alleenstaand was, leefde sterk. Een reden voor het hoge huwelijkscijfer was de voorafgaande moeilijke tijd van crisis en de Tweede Wereldoorlog. Door hun ervaringen hiermee hadden mensen behoefte aan een veilige plek voor zichzelf.

Werken of studeren deden de meeste vrouwen alleen vóór hun huwelijk. Zo gauw ze trouwden, dienden ze hun ontslag in of stopten ze met hun opleiding. Dat werd niet als falen gezien, integendeel: het 'hoorde niet' te blijven werken en de studietijd werd hoofdzakelijk beschouwd als een paar fijne, vormende jaren. Vrouwen zegden hun baan op in afwachting van het moederschap, want trouwen betekende automatisch kinderen krijgen.

De sociologe Marianne Grunell stelt in *Thuis in de jaren vijftig* dat het huisvrouw- en moederschap niet echt een keuze was. Een vrouw die trouwde, werd automatisch huisvrouw, en liefst ook zo snel mogelijk moeder. Ook vrouwen die zich sterk maakten voor een meer gelijkwaardige positie van de vrouw, zagen een bestaan als huisvrouw en moeder als natuurlijk. 90 procent van de gehuwde vrouwen besteedde al haar tijd aan het huishouden, en 80 procent van hen was ook moeder. Uit een onderzoek uit 1955 blijkt, dat een vrouw met twee tot vier kinderen in de leeftijd van twee tot vijftien jaar zo'n zeventig uur per week kwijt was aan haar 'natuurlijke taak'.

Door de Nederlandse overheid werd in de periode 1945-1955 'gezinsspolitiek' bedreven. Alle politieke partijen benadrukten het belang van het gezin. Het ging bij deze politiek niet om het gezonde gezin in het algemeen, maar om een specifieke gezinsoort, namelijk die met een mannelijke kostwinner aan het hoofd en een vrouw die voor het huishouden en de kin-

deren zorgde.

Deze ondersteuning van de traditionele gezinsmoraal, die in de eerste helft van de jaren vijftig onder andere tot uiting kwam in het genoemde arbeidsverbod voor gehuwde ambtenaressen, maakte het gehuwde vrouwen die toch wilden werken niet gemakkelijk. Ook het bedrijfsleven stond negatief tegenover werkende getrouwde vrouwen. Wie werk en gezin wilde combineren, kreeg daarnaast met meer obstakels te maken. Kinderopvang was er bijvoorbeeld alleen voor noodgevallen, zoals weduwen en ongehuwde moeders. Daarnaast konden veel vrouwen zich geen hulp in de huishouding permitteren en gingen ze, als ze werkten, gebukt onder de dubbele belasting van werk én huishouden. Door familieleden werd slechts mondjesmaat meegewerkt. Mannen vonden het feit dat zij zouden moeten meehelpen in de huishouding soms een goede reden hun vrouw het werken buitenshuis te verbieden. Ook vreesden zij voor sociale veroordeling: wanneer een getrouwde vrouw uit werken ging, leek het alsof haar man niet in staat was zijn gezin te onderhouden. De werkende vrouwen zelf voelden zich vaak schuldig ten opzichte van hun kinderen. In de jaren vijftig deden de ideeën van de Amerikaanse opvoedingsdeskundigen Spock en Bowlby opgeld in Nederland: volgens hen hebben kinderen, vooral jonge kinderen, een constant aanwezige moeder nodig, die hen met liefde omringt. En ook al hadden velen de boeken van deze deskundigen niet gelezen, Spock 'hing in de lucht', zo zegt Grunell.

Het was voor vrouwen dus moeilijk aan de maatschappelijke druk te ontkomen uitsluitend moeder en huisvrouw te worden. Maar volgens historica Jolande Withuis wilden veel vrouwen zelf ook niet anders. Door de oorlogservaringen en geleden verliezen verlangden vrouwen naar de geborgenheid van een gezin, en een intieme relatie met hun kinderen.

Vanaf de tweede helft van de jaren vijftig was er sprake van meer tolerantie voor vrouwen die een gezin en een baan wilden combineren. Bij maatschappelijke en politieke organisaties vond een liberalisering van de opvattingen plaats. Oorzaken hiervan waren de toenemende nadruk op prestatie en consumptie in een maatschappij die steeds welvarender werd, en afnemen de sociale controle door secularisatie en (sub-)urbanisatie. Er werd echter nog steeds benadrukt dat het gezinsleven niet onder de werkzaamheden van de vrouw mocht lijden, zodat vooral parttime werk geaccepteerd werd. De publieke opinie veranderde wat langzamer. In 1965 stond nog 82 procent van de Nederlanders afwijzend tegenover het buitenshuis werken van gehuwde vrouwen.

Seksenverhoudingen in de jaren vijftig

Uit voorgaande is duidelijk geworden dat een vrouw in de jaren vijftig vooral geacht werd het huishouden te doen en te moederen. Maar wat werd er nog meer van haar verwacht? Hoe zat het met de seksevenhoudingen? In het traditionele huwelijks- en gezinsdenken, dat de jaren vijftig zo sterk kleurde, vertegenwoordigde de man het actieve, maatschappelijke element en was de

vrouw zijn zorgende, huiselijke tegenpool. Deze voorstelling van zaken was hiërarchisch en de dwingende norm; de ondergeschikte positie van de vrouw was een gegeven. Tot 1970 was de man volgens het huwelijksrecht nog 'het hoofd der echtvereniging', aan wie de vrouw gehoorzaamheid verschuldigd was. Daarnaast werd de man binnen het gezin gezien als kostwinner, wat de vrouw automatisch in een afhankelijke positie deed belanden.

De sociologen Brinkgreve en Korzec, die onder andere veertig jaar *Margriet* analyseerden in *Margriet weet raad. Gevoel, gedrag en moraal in Nederland 1938-1978*, noemen als gewenste eigenschappen voor de getrouwde vrouw in de jaren vijftig huwelijkstrouw – dat wil zeggen het mijden van elke mogelijk erotische situatie buiten het huwelijk –, berusting, opofferingsgezindheid, plichtsbetrachting zonder morren, en het liefdevol voorkomen van conflicten omwille van de huiselijke harmonie. Binnen het huwelijk werd de vrouw bovendien geacht zich te schikken naar de wensen van haar echtgenoot.

De jaren vijftig blijken echter ook het terrein van vernieuwing in de sekseverhoudingen. Ondanks haar stelling dat de continuïteit met het verleden nog altijd overheerste, constateert historica Anneke Ribberink dat na de Tweede Wereldoorlog de man-vrouw-verhouding haar scherpe kantjes verloor. Zij voert als argument bijvoorbeeld aan dat de katholieke psycholoog Buytendijk, die stelde dat man en vrouw weliswaar niet gelijk, maar wel gelijkwaardig waren, veel invloed kreeg. Binnen de confessionele zuilen in het algemeen vond volgens Ribberink een soortgelijke liberalisering plaats. Wel bleef men er in katholieke en protestantse kring van overtuigd dat de man het gezinshoofd moest zijn. Een belangrijke oorzaak van deze versoepeling van opvattingen was het optreden van de vrouwen binnen deze zuilen. Zij werden politiek en maatschappelijk actiever, bijvoorbeeld door toenadering te zoeken tot een overkoepelende vrouwenorganisatie als het NVC.

Margriet: een damesblad in een mannenwereld

Margriet werd in 1938 door het uitgeversconcern Cebema gelanceerd als niet-verzuilde tegenhanger van het katholieke damesblad *Beatrijs*, in eerste instantie als bijlage bij het 'neutrale' tijdschrift *De week in beeld*. Gedurende de eerste zes jaar van haar bestaan werd *Margriet* gemaakt door slechts één redactrice, mevrouw Van Eysden. Zij mocht, ondanks dat ze *Margriet* in haar eentje maakte en volschreef, geen hoofdredactrice worden: zo'n post was voorbehouden aan een man.

Na de Tweede Wereldoorlog begon het blad snel te groeien. *Margriet* richtte zich op een breed maatschappelijk midden van 'gewone mensen'. Het lezerspubliek was inderdaad naar regionale spreiding, kerkelijke gezindte, leeftijd en welstand een goede afspiegeling van de Nederlandse samenleving. In de jaren vijftig lag de oplage rond 600.000.

Tot aan de fusie met het tijdschrift *Moeder en kind* in 1948 had *Margriet* een volledig katholieke redactie, ondanks de neutrale basis waarop het blad gegrondvest was. Dit kwam, ook na de fusie, tot uiting in het taalgebruik

en in een moraal op basis van algemeen-christelijke waarden, vooral in de adviesrubriek 'Margriet weet raad'. Van Eysden probeerde in 'Margriet weet raad', waarvoor ze tot 1962 brieven beantwoordde, echter ook een voorhoederol te vervullen: zij plaatste bijvoorbeeld brieven over ongehuwde moeders en driehoeksverhoudingen. Hierdoor kwam zij in aanvaring met de katholieke hoofdredacteur en de uitgeverij, die van mening waren dat zulke problemen niet in een damesblad thuishoorden. Van Eysden stelde zelf ook beperkingen aan de inhoud van de adviesrubriek. Seksuele problemen kwamen er bijvoorbeeld niet in.

Een Margriet uit 1957

'Zij is gelukkig, omdat zij moeder is en zorgen mag'

De ondertitel van *Margriet* luidde in de jaren vijftig 'Weekblad voor moeder en kind'. Naast het feit dat dit waarschijnlijk een overblijfsel was van de fusie met *Moeder en kind* van 1948, zegt het ook genoeg over de inhoud. Er had echter nog beter 'Weekblad voor moeder en huisvrouw' kunnen staan, want dát is de hoedanigheid waarin de lezeres van *Margriet* voortdurend worden aangesproken. Uit de onderwerpskeuze en de advertenties in de drie bestudeerde jaargangen wordt duidelijk dat ook door *Margriet* de dwingende norm van de jaren vijftig werd uitgedragen.

Onder de titel 'Moederdag, feest voor gelukkige vrouwen', werd in 1953 aandacht besteed aan vijf 'doodgewone' vrouwen, die in het moederschap hun levensvervulling hebben gevonden. 'En zij is gelukkig – niet alleen op deze éne dag, maar héél het jaar door. Omdat zij moeder is en zorgen mag'. Een *Margriet* uit 1956 bracht een vier pagina's vullende fotoreportage onder de titel 'Moeder werkt 80 uren (of meer) per week... want zij houdt van haar gezin'. De strekking van het artikel is dat het hele leven van moeder Lydie in het teken staat van de zorg voor haar drie dochters en het huishouden, ondanks dat haar man Ben de kinderen op zondagen 'fantastisch' bezighoudt. 'Lydie is in geen maanden naar de bioscoop geweest. "Maar dat overleef ik wel, ik heb dat alles gehad; nu ben ik moeder van drie kinderen en zou dat nergens voor willen ruilen."'. Weer drie jaar later is de toon nog precies dezelfde. In haar column over opvoeden merkt dr. Sis Heyster op, dat het verlangen naar het moederschap bij de vrouw veel sterker en bewuster aanwezig is dan dat naar het vaderschap bij de man. 'Een vrouw kan de volheid van haar wezen moeilijk bereiken zonder het kind'.

Ook de advertenties in de bestudeerde *Margrieten* zijn bijna exclusief op moeders en huisvrouwen gericht. Kaloderma spreekt in 1953 het 'jonge moedertje' aan dat haar, door babyverzorging en het drukke huishouden ruw geworden handen kan insmeren met Kaloderma Gelee. De Nederlandse

vrouw kan haar reputatie als prima huisvrouw behouden door af te wassen met Castella Vaatwas, en complimentjes à la 'Wassen kun je. (...) Je bent een verstandig vrouwtje!' ontlokken aan haar echtgenoot wanneer ze Reckitts Zakje Blauw gebruikt bij het wassen van zijn overhemden. Door verschillende fabrikanten wordt in 1956 een gezin opgevoerd dat moeder de vrouw overlaadt met complimenten voor het besmeren van hun boterhammen met échte roomboter of de keuze voor een 'weergaloze' Unox-rookworst. In 1959 plaatst Nutricia een speciale prijsvraag voor moeders, en belooft het Nederlands Zuivelbureau de vrouw dat zij, na het drinken van een glas melk, haar man en kinderen opgewekt kan ontvangen, ondanks dat ze al de hele dag bezig is geweest met wassen, strijken en koken.

Naast bovengenoemde 'expliciete' uitingen van het traditionele verwachtingspatroon, blijkt op nog een andere manier uit de onderwerpskeuze dat de *Margriet*-lezeres wordt verondersteld een huiselijke rol te vervullen. De meeste artikelen gaan namelijk over koken, bakken, breien, naaien, kinderverzorging, planten, dieren, het gezellig maken van het huis en etiquette.

Wat echter opvalt, is dat door *Margriet* regelmatig aandacht wordt besteed aan vrouwen met een bijzonder beroep, bijvoorbeeld museumdirecteur, houthandelaarster of straaljagerpilote. Uit de artikelen blijkt een positieve waardering voor de capaciteiten van vrouwen: het feit dat vrouwen zulke 'mannenberoepen' kunnen uitoefenen, wordt geen moment in twijfel getrokken. Het valt te verdedigen dat *Margriet* niet echt een lans wenst te breken voor de vrouw die buiten het traditionele verwachtingspatroon treedt, wanneer gekeken wordt naar de burgerlijke staat van de betreffende vrouwen: ze zijn allen ongehuwd. De enige uitzondering hierop is de straaljagerpilote. Zij is getrouwd en moeder van twee kinderen, en oefent toch een fysiek zwaar en militair beroep uit. Dit is een argument voor de bewering dat hier sprake was van een licht emancipatoire ondertoon: vrouwen, ook getrouwde vrouwen, zijn heel goed in staat mannenberoepen uit te oefenen. Deze ondertoon sluit aan bij de voorhoederol die de oprichtster van *Margriet* wenste te vervullen.

'Schortje voor en... bordje vol!'

Uit de vorige paragraaf wordt duidelijk dat de vrouw in *Margrieten* uit de jaren vijftig vooral als gezins- en interieurverzorgster wordt voorgesteld. Ook in relatie tot de man wordt zij in *Margriet* als zorgend neergezet. Daarnaast is het ideaal van opofferingsgezindheid in de bestudeerde jaargangen terug te vinden.

De twee meest sprekende voorbeelden van de vrouw als zorgend element in de man-vrouw-verhouding zijn afkomstig uit nummers uit de jaargang 1959. Een advertentie van diepvriesgroenten-fabrikant Vita toont een vrouw die bezig is vriesverse spinazie te bereiden. Onderaan is een mannengezicht getekend, met daarbij de tekst 'Heerlijk, mijn vrouw weet, wat een man toekomt!'. Dat een beetje vrouw haar man van lekker eten dient te voorzien, blijkt ook uit het artikel 'Schortje voor en... bordje vol!'. Naast de foto

van een stralende vrouw met een schort voor achter een tafel vol hapjes, staat de volgende tekst: 'Gaat ook bij uw man de liefde (heel vaak) door de maag? Dan kunnen we u feliciteren met zo'n echtgenoot, want hij maakt u het ploeteren in de keuken de moeite waard! Maar het oog "wil ook wat" en daarom is het zaak, dat U, gekleed in een leuk schortje, uw lekkere hapjes opdiend.' Het is duidelijk dat de vrouw hier voldoening dient te halen uit het feit dat zij haar man pleziert. Gezien de zinsnede 'ploeteren in de keuken' is het bereiden van de hapjes voor haar kennelijk geen bron van vreugde.

Naast dienstbaar was het voor een vrouw ook zaak zich afhankelijk op te stellen. Deze conclusie kan althans getrokken worden uit de afloop van twee korte verhalen, één uit 1953 en één uit 1956. In het verhaal uit 1953,

'Liefste vreemdeling', heeft een vrouw
wier man in de Tweede Wereldoorlog
naar het Oostfront vertrokken is, zich
gedurende zijn afwezigheid staande weten
te houden en ervoor weten te zorgen dat
het huishouden, inclusief de zorg voor de
kinderen, op rolletjes liep. De bijwerking
van dit alles is dat zij 'hard' en 'zakelijk' is
geworden, wat zorgt voor ernstige strub-
belingen wanneer haar echtgenoot terug-
keert uit het buitenland. Overspannen
geworden door een overdosis zelfred-
zaamheid belandt de vrouw tenslotte in
het ziekenhuis, waar ze haar dwaling inziet
en haar man weer toestaat voor haar te
zorgen. Hun huwelijk is gered!

Uit een ander kort verhaal, 'Een blijk van vertrouwen' uit 1953, valt het ideaal van de

Een advertentie in een Margriet uit 1960

vrouwelijke opoffering te destilleren. In dit verhaal krijgt een jonge vrouw een promotiemogelijkheid aangeboden. Ze wil dit blij aan haar man vertellen, maar deze is al een tijd lang somber en ongelukkig, omdat het op zijn werk niet goed gaat. Door een gesprek met hem komt zij tot de conclusie dat dat haar schuld is: doordat zij een goede baan heeft en meer geld binnenbrengt dan hij, heeft hij zijn zelfvertrouwen verloren en komt hij in zijn werk niet meer vooruit. Hij voelt zich in zijn mannelijkheid aangetast. Om ervoor te zorgen dat haar man de draad van zijn carrière weer op kan pakken, besluit ze het promotie-aanbod niet te accepteren en haar man er ook niets van te vertellen. In plaats daarvan klinkt ze samen met hem op zijn toekomst.

Opofferingsgezindheid en bereidheid zich aan te passen aan de wensen van de echtgenoot worden voorgesteld als 'het eeuwig vrouwelijke' in een aflevering van 'Zoeklichtje' uit 1959. Rita, een 35-jarige vrouw, is blij dat ze niet getrouwd is, zeker wanneer ze ziet hoe haar zus Toos zich aanpast aan de gewoonten en buien van haar man. Totdat Rita Hans ontmoet... 'Hoe

[illegible]

weinig hoeft er maar te gebeuren, om het keurig opgebouwde kaartenhuisje van stevig gewortelde opvattingen en vooroordelen in elkaar te doen storten. (...) Om de rest van haar leven met Hans te kunnen leven, was ze bereid haar onvolprezen onafhankelijkheid op te geven en zich naar hem te voegen. Ongetwijfeld zou ze ook zijn ochtend-humeur blijmoedig verdragen, zo hij er een bleek te hebben. Zijn tijd van naar bed gaan zou de hare worden, zoals ze al zijn levensgewoonten tot de hare zou maken. Eenvoudig omdat ze van hem hield en een verder leven zonder hem ondenkbaar was geworden.⁹

Door Brinkgreve en Korzec werd geconstateerd dat vrouwen in de adviesrubriek 'Margriet weet raad' werden gestimuleerd zich weg te cijferen omwille van de harmonie in hun huwelijk. Volgens hen valt hier een dubbele moraal waar te nemen. Vrouwen worden geadviseerd vriendschappen met andere mannen te verbreken wanneer hun man daarom vraagt; als hun man echter een slippertje maakt, moeten ze liefdevol wachten tot hij zijn dwaling inziet.

Uit een aantal afleveringen van 'Margriet weet raad' die in dit onderzoek zijn gebruikt, blijkt hetzelfde. Gedurende de hele bestudeerde periode wordt vrouwen met een man die alcoholist is, enorme driftbuien heeft, hen afsnauwt in het bijzijn van anderen of geweld gebruikt aangeraden zich te schikken in hun lot: ze zijn nu eenmaal met die man getrouwd, en nu moeten ze er maar het beste van maken. Met liefdevolle ondersteuning bereikt men meer dan met ruzie, zo is de redenering. Bovendien ligt de schuld voor de gang van zaken deels bij de vrouwen zelf: niet alleen vanwege hun keuze met de man in kwestie te trouwen ('Je huwelijk staat op erg losse schroeven, en ik moet het toegeven dat dit wel voor 75 procent aan het slechte karakter en aan de abnormale neigingen van je man ligt, maar voor de rest aan jezelf. Je hebt te vlug gekozen (...) Daar is nu niets meer aan te veranderen. Je bent met een bruid getrouwd en het schijnt dat een getrouwde vrouw nog steeds weinig te vertellen heeft en weinig rechten heeft.'), maar ook vanwege hun eigen gedrag ('Wat 'n in-gemene houding meent je man te moeten aannemen tegenover jou (...) Maar...misschien heb jij ook wel wat schuld door je overgevoeligheid en je herhaalde huilbuien. (...) Je hebt hem getrouwd (...) Het is nu aan jou om er het beste van te maken. En dat doe je niet door huil- en verwijtpartijen! (...) Doe flink, doe opgewekt, zelfs al ben je het niet.'). Zoals Brinkgreve en Korzec al constateerden, zijn berusting en plichtsbetrachting zonder klagen volgens *Margriet* positieve eigenschappen voor een vrouw. De zinsnede 'het schijnt dat een getrouwde vrouw nog steeds weinig te vertellen heeft en weinig rechten heeft' uit mijn onderzoek suggereert echter kritiek op de juridisch ondergeschikte positie van de gehuwde vrouw. Hoe het ook zij, lijnrecht tegenover zowel het advies van berusting als tegenover kritiek op de positie van de vrouw staat een advies dat in een *Margriet* uit 1953 aan een man wordt gegeven die door zijn vrouw wordt gekleineerd. Hij krijgt de raad zich niet op zijn kop te laten zitten, maar flink op te treden en eventueel geweld te gebruiken.

Conclusie

Hierboven heb ik geprobeerd het materiaal te bieden voor een overzicht van het vrouwbeeld dat in de jaren vijftig werd uitgedragen door *Margriet*. Er kan worden geconcludeerd dat het beeld dat *Margriet* biedt goed aansluit bij de ontwikkelingen in de samenleving in het algemeen.

De sociale norm die voorschreef dat een vrouw moest trouwen, moeder worden en vervolgens haar leven besteden aan het verzorgen van man, kinderen en huishouden, wordt ook in de artikelen en advertenties in *Margriet* uitgedragen. Moederschap is het enige wat een vrouw compleet kan maken. Binnen de man-vrouw-verhouding van de jaren vijftig was de vrouw het huiselijke, zorgende en afhankelijke element, een rol die door *Margriet* gestimuleerd werd in bijvoorbeeld de adviesrubriek 'Margriet weet raad'. Tegelijkertijd lijkt er hier en daar sprake te zijn van een licht emancipatoire ondertoon, die de veranderingen in de maatschappelijke positie van de vrouw weerspiegelen.

De huid scheurde los van de musket

1812. Napoleons fatale veldtocht naar Moskou

Adam Zamoyski

Balans; € 27,50 561 p.

ISBN 90-5018-653-X

1812

NAPOLEONS

FATALE VELDTOCHT NAAR MOSKOU

ADAM ZAMOYSKI

VERBODEN TOEGANG

'Her en der stervende paarden, wapens, allerlei spullen; we zien ook bomen aan de voet waarvan mensen geprobeerd hebben een vuur te stoken en rond die stammen, die veranderd zijn in grafmonumenten, de lichamen van hen die zijn gestorven terwijl ze zich probeerden te warmen. Bij iedere stap zie je lijken. De voerlieden gebruiken ze om gaten en greppels op te vullen, om de weg te egaliseren. Eerst huiverden we van dat soort praktijken, maar we raakten er spoedig aan gewend', noteerde Cesare de Laugier tijdens de rampzalige terugtocht van Napoleons *Grande Armée* uit Moskou in zijn dagboek. Door de kou was het pijnlijk musketten aan te raken en onder een bepaalde temperatuur voor de huid vast aan het staal en scheurde los van de hand. Niet alleen de kou, honger en ziekte teisterden de haveloze Fransen en hun bondgenoten. Voortdurend werden ze bestookt door het Russische leger en *hit-and-run*-aanvallen van kozakken op snelle, kleine paardjes.

De veldtocht tegen Rusland was in juni 1812 optimistisch begonnen. Napoleon was ervan overtuigd dat zijn ongeveer 550.000 man sterke *Grande Armée*, bestaande uit troepen uit twintig landen, tsaar Alexander tot overgave zou dwingen. De Fransen onderschatten echter de enorme schaal van de veldtocht en de uitgestrektheid van het land. Napoleons leger mocht dan het grootste zijn dat ooit op de been was gebracht, logistiek bleek het onmogelijk het te bevoorraden en te onderhouden. De wegen waren uitermate slecht – een probleem waarmee de *Wehrmacht* 140 jaar later ook te maken zou krijgen –, de uitrusting gebrekkig en er was te weinig voedsel, met name ook voor de naar schatting 160.000 paarden die mee op veldtocht gingen.

Bovendien speelden de Russen het 'gangbare' spel niet mee; ze ontweken een beslissende slag en trokken terug, steeds verder het land in. Onderweg vernietigden zij alles wat voor de tegenstander van waarde kon zijn, waardoor de Franse troepen geteisterd werden door honger. Toen de Russen zich bij Borodino op 7 september 1812 eindelijk bereid toonden slag te leveren, was Napoleons leger al tot zo'n 127.000 man geslonken, gedecimeerd door ziekte, uitputting en honger. Na de slachting bij Borodino – in totaal vielen 75.000 slachtoffers, een aantal dat pas in 1916 op de eerste dag van de slag bij de Somme overtroffen zou worden – besloten de Russen Moskou op te geven. Aan het hoofd van zijn sterk uitgedunde troepenmacht trok Napoleon de oude tsarenhoofdstad binnen. De Russen staken de stad echter in brand en omdat veel van de huizen van hout waren, werd het grotendeels in

puin gelegd. Overwinteren in Moskou was daardoor geen optie meer. Napoleon stuurde verschillende vredesvoorstellen naar het Russische regeringscentrum in St. Petersburg. Toen daar geen reactie op kwam, besloot hij tot de terugtocht.

Die zou één van de grootste drama's uit de geschiedenis worden. Toen de laatste uitgemergelde troepen begin december in Koningsberg in Pruisen aankwamen, waren ongeveer 400.000 Franse en geallieerde soldaten om het leven gekomen. Daarbij kwam nog het verlies van minstens 160.000 paarden en meer dan duizend kanonnen, verliezen die het Franse leger nooit meer te boven zou komen en haar in de veldtochten van 1813-1815 ernstig parten speelden.

Napoleons rampzalige campagne tegen Rusland wordt op fantastische en uiterst crudiete manier beschreven door Adam Zamoyski in 1812. *Napoleons fatale veldtocht naar Moskou*. Hij is zeker niet de eerste: de veldtocht is veelvuldig beschreven en met enige regelmaat verschijnen dagboeken, herinneringen en brieven, zoals Jakob Walters *Dagboek van een soldaat uit het leger van Napoleon* (Amsterdam 1992). Het briljante van Zamoyskis boek ligt in de wijze waarop hij de militair-technische gebeurtenissen weet te combineren met persoonlijke getuigenissen van de gewone soldaten, zowel aan Franse als Russische kant. Zamoyski weegt de waarde van zijn bronnen voortdurend af, wijst er bijvoorbeeld op hoe moeilijk het is de juistheid van aantallen soldaten en paarden te achterhalen, omdat de samenstelling en sterkte van eenheden per dag verschilde en geeft een zeer gedegen beschrijving van de context en de strijdende partijen: de veldtocht begint in het boek 'pas' halverwege.

Gruwelijk zijn de beschrijvingen van de verschrikkingen van de terugtocht, waarbij de temperatuur tot min veertig graden daalde, waardoor de Franse en geallieerde soldaten bij gebrek aan winterkleding bij bosjes stierven. De honger werd zo nijpend dat soldaten er gek van werden en ze ertoe over gingen paarden, katten, honden en zelfs elkaar op te eten. Zamoyski schets een soort einde der tijden, waarin onbeschrijflijke wreedheid en onverschilligheid heerste, soldaten in gescheurde kleren voortschuifelden over de sneeuw, voortdurend aangevallen werden en vaak ook door boeren op beestachtig wijze vermoord werden, op grote schaal gemoord en geroofd werd en soldaten alles deden om in leven te blijven, culminerend in de legendarische oversteek van de Berezina. Goud, sieraden, zilver, kostbaarheden: enorme aantallen ervan lagen lukraak weggegooid langs de weg, waardeloos als ze geworden waren. Wat graan of meel, dat betekende rijkdom.

De auteur ruimt ook veel plaats in voor Napoleons aarzelende optreden. De keizer was, geteisterd door ziekte en totale onkunde van de sterkte van zijn eigen leger, van de posities en bewegingen van de Russen – die elkaar onderling overigens ook naar het leven stonden en die ook honderdduizenden soldaten verloren –, niet de man van Austerlitz, Jena en Wagram. Toen hij bij Borodino een beslissende overwinning kon behalen, weigerde hij zijn Oude Garde in te zetten, met het argument dat men die op 800 kilometer

van huis niet waagde. Zelfkritiek was hem vreemd; hij gaf alles en iedereen de schuld van het mislukken van de veldtocht.

Zamoyski heeft een huiveringwekkend goed boek geschreven. Het is een standaardwerk, zeer breed van opzet en prachtig geschreven. Wie zich de komende jaren met Napoleons veldtocht tegen Rusland bezighoudt, geïnteresseerd is in de Napoleontische oorlogen in het algemeen of verhalende geschiedenis van de bovenste plank wil lezen, staat maar één ding te doen: Zamoyskis boek aanschaffen.

Martijn Lak

Een ontdekking?

De Ontdekking

Eric Heuvel

Anne Frank Stichting / Verzetsmuseum Friesland; €8,95 60p.

ISBN: 90-72972-76-7

Het zal niemand zijn ontgaan dat het dit jaar zestig jaar geleden is dat er een einde kwam aan de Tweede Wereldoorlog. De afgelopen maanden volgden de herdenkingen elkaar moeiteloos op, met in Nederland als hoogtepunt de jaarlijkse 4/5 mei 'viering'. Maar ondanks alle aandacht die er voor de Tweede Wereldoorlog is, wees een enquête enkele jaren geleden uit dat het met de kennis van scholieren over deze oorlog niet best gesteld is. Reden genoeg voor het ministerie van VWS om in dit 'jubileumjaar' iets extra's te doen voor deze doelgroep. In maart kregen zo'n 200.000 scholieren uit het tweede jaar van het middelbaar onderwijs het stripboek *De Ontdekking* uitgereikt, dat hen meer inzicht moet geven in de Nederlandse geschiedenis van de jaren '40-'45.

Deze strip, getekend door de docent geschiedenis Eric Heuvel, verscheen voor het eerste in 2003 en kwam tot stand in samenwerking met de Anne

Frank Stichting en het Verzetsmuseum Friesland. Het werd een enorm succes, want behalve hoge verkoopcijfers ontving Heuvel datzelfde jaar de prijs voor het beste Nederlandse stripalbum. Het wekt dan ook geen verbazing dat juist dit boek in de smaak viel bij het ministerie.

Het verhaal begint bij een jongen die spullen zoekt voor de Vrijmarkt. Op de zolder van zijn oma, Helena van Dort, vindt hij onder andere een knipselboek, een jodenster en een foto van zijn oma samen met haar vriendin Esther. Als hij aan zijn om vraagt 'wie dat móóie meisje' wel niet is, begint zij te vertellen over haar ervaringen tijdens de oorlog. In haar verhaal passeert een groot aantal gebeurtenissen tijdens de Duitse bezetting de revue. Zo is er veel aandacht voor de jodenvervolgung, waarmee Helena in aanraking komt door haar joodse buurmeisje, dat in de winter van 1938 met haar familie vanuit Duitsland naar Nederland vluchtte uit angst voor het regime van Adolf Hitler.

Ook bij andere aspecten van de oorlog wordt uitgebreid stilgestaan: zo wordt door Heuvel gedetailleerd in beeld gebracht hoe Nederland werd bezet en hoe het verzet tegen de Duitse overheerser zich organiseerde. Bovendien komt via Helena's broer Theo, die lid wordt van de NSB en als vrijwilliger gaat vechten aan het Oostfront, tevens de donkere kant van de Nederlandse geschiedenis aan de orde. En ook de vader, een sleutelfiguur in de strip, speelt als politieagent een dubieuze rol: uit angst om zijn baan te verliezen doet hij wat de Duitsers hem opdragen. Zo draagt ook hij zijn steentje bij aan het transporteren van de joden.

Het verhaal sluit goed aan bij de doelgroep. Zo zorgt bijvoorbeeld de jeugdige leeftijd van Helena ervoor dat scholieren zich gemakkelijk kunnen identificeren met de hoofdpersoon. Daarnaast is het verhaal interessant omdat er zoveel verschillende zaken aanbod komen. Toch is juist deze uitgebreidheid ook direct het zwakke punt van de strip, want het duizelt van de feiten. In zestig pagina's wordt de lezer, die toch al zo weinig basiskennis in huis heeft, niet alleen op de hoogte gebracht van de politieke en sociale situatie in Nederland en West-Europa, maar ook van de omstandigheden in Azië en Indonesië. De strip dreigt hierdoor uit zijn voegen te barsten en bevat overvolle tekstballonnen. Illustratief is ook het gebruik van voetnoten. Zo krijgt bijvoorbeeld een trein met het opschrift 'Wij gaan Stalin halen' als voetnoot: 'Stalin was de Russische leider'.

Dit moet echter niet te negatief opgevat worden, want de rode draad in het verhaal is goed te volgen en wellicht helpt het uitgebreide lespakket, dat bij *De Ontdekking* te bestellen is, om het laatste zetje te geven. In ieder geval zal het verhaal heel wat scholieren aanspreken, al was het alleen maar omdat aan het einde van de strip nog een aantal ontdekkingen gedaan worden, die in een hedendaagse *soap* niet zouden misstaan.

Het leven van een Romeinse soldaat

Het Romeinse leger

Bernard van Daele

Davidsfonds/Leuven; 252 p.

ISBN: 90-5826-224-3

Het Romeinse leger blijft (militair) historici fascineren. Geregeld verschijnen dan ook publicaties over dit onderwerp. Te denken valt daarbij aan Goldworthys *The Complete Roman Army* (2003), *Rome at War* (2005) van Goldsworthy, Gilliver en Whitby en *Siege Warfare in the Roman World* (2005) van Campbell. Vaak zijn deze boeken vooral gericht op militair-technische en logistieke aspecten van de Romeinse oorlogvoering. In *Het Romeinse leger* schetst Bernard van Daele een beeld van het Romeinse leger van de republiek tot het einde van het West-Romeinse Rijk in 476 na Christus, met de nadruk op het dagelijkse leven van de Romeinse soldaat, die van het Noorden van Engeland tot de woestijnen van het Nabije Oosten en het gebied rond de Middellandse Zee de grenzen van het Romeinse Rijk uitbreidde en later verdedigde.

Het boek is in vier tijdvakken verdeeld: de tijd van de republiek, de heerschappij van Augustus tot de 'soldatenkeizers' (27 v. Chr- 235 n. Chr.), de derde eeuw en de vierde eeuw tot en met de val van Rome (410). De auteur heeft de nadruk gelegd op de eerste twee eeuwen na Christus. Deze periode beslaat meer dan de helft van het boek. Helaas komt Caesar, één van de grootste legeraanvoerders uit de geschiedenis, nauwelijks aan bod. Van Daele stelt dat over de Republikeinse tijd weinig beschikbare informatie bestaat. Dat is erg jammer. Ik had bijvoorbeeld graag meer willen lezen over het leger ten tijde van de oorlogen in Gallië (58-50 v. Chr.) en de burgeroorlog tussen Caesar en Pompeius (49-44 v. Chr.).

Van Daele besteedt sowieso relatief weinig tekst aan veldslagen, tactieken en strategieën van het Romeinse leger. Slechts een enkele keer beschrijft hij een bepaalde beslissende veldslag of gebruikt hij een veldslag als referentiekader voor zijn verhaal. Hij legt de nadruk op zaken die in andere boeken misschien wat minder belicht worden. Zo bekijkt Van Daele de sociale omstandigheden van de soldaat zelf: hoe zag het leven van een soldaat eruit? Kon een soldaat hogerop komen? Wat waren de verhoudingen tussen de gewone burgerij en soldaten in de verschillende tijdvakken? Hij probeert op die manier de verschillen te duiden tussen de verschillende periodes. Naast de sociale aspecten beschrijft hij ook de wapenuitrusting en de verschillende kampen, zoals de *castra*, *castella* en de *burgi* waar de soldaten in leefden. Daarnaast bespreekt Van Daele de organisatie van het leger en de ver-

houdingen tussen de hulptroepen en de legioenen die uit Romeinse burgers bestonden.

De auteur is archeoloog en dat is goed te merken in zijn verhaal. Zijn vele bevindingen bevatten een hoog informatiegehalte, maar ze worden soms droog gebracht en zijn daardoor vervelend om te lezen. Wanneer Van Daele het bijvoorbeeld over wapenuitrusting heeft, een steeds terugkerend onderwerp in zijn verhaal, beschrijft hij tot in de kleinste details de wapens, kleding en bescherming van de soldaten, telkens met een veelvuldigheid aan Latijnse termen. Gelukkig staat achter in het boek een bijlage met alle gebruikte Latijnse termen met een Nederlandse verklaring.

De auteur bedient zich overigens niet enkel van archeologie. Hij gebruikt geregeld citaten van Romeinse schrijvers en ooggetuigen zoals Polybius, Tacitus, Cicero, Plutarchus en anderen. Wat voor hem ook belangrijke en veel geciteerde bronnen zijn, zijn opschriften die op grafstenen zijn gevonden. Vaak werd daarop uitvoerig de carrière van de betreffende soldaat beschreven. Tenslotte zijn er de iconische bronnen, zoals sculpturen en reliëfs op zuilen, waarop de auteur zijn informatie over bijvoorbeeld de wapenuitrusting baseert. Om zijn verhaal te verduidelijken, heeft de auteur veel illustraties gebruikt, van nuttige plattegronden van forten en kampen tot foto's van opgegraven wapens en tekeningen die het verhaal moeten verlevendigen.

Al met al is dit boek wel interessant, maar het is niet altijd gemakkelijk te lezen. De oorzaak hiervan is meer de opsomming van de vele informatie dan de moeilijkheidsgraad van het boek. De auteur heeft anderzijds voor een boeiend perspectief gekozen door het dagelijks leven van een soldaat precies te beschrijven. Wie informatie wil over de veldslagen en tactieken kan beter zijn toevlucht nemen tot een ander boek. Van Daeles boek biedt daarover weliswaar ook enige informatie, maar het merendeel gaat over de levensloop van de soldaat en de technische details van de wapens.

Maarten Waterman

Ongewone verhalen van gewone mensen

De ontdekking van de curryworst

Uwe Timm

Podium; € 16,00 172 p.

ISBN 90-5759-286-X

Mussertman aan het front

Paul Metz

(Bezorgd en ingeleid door Gerard Groeneveld)

Van Tilt; € 19,90 128 p.

ISBN 90-77503-25-0

Vanwege de herdenking van zestig jaar bevrijding is er de afgelopen maanden een onvoorstelbare hoeveelheid boeken verschenen over de oorlog. Eén daarvan is *De ontdekking van de curryworst*. Hoewel de titel niet direct aantrekt, is de monografie van de Duitse auteur Uwe Timm wel degelijk de moeite waard.

'Het is meer dan twaalf jaar geleden dat ik voor het laatst bij de kraam van mevrouw Brückner een curryworst heb gegeten,' zo opent Timm het boek. Regelmatig bezocht hij haar patatkraam op de Grossneumarkt in Hamburg. Zijn tante, die eveneens in deze havenwijk van Hamburg woonde, vertelde hem eens dat Brückner de uitvinder was van deze Duitse lekkernij. Nieuwsgierig naar de feiten achter dit verhaal, zoekt Timm Brückner op, die inmiddels is verhuisd naar een bejaardentehuis in Hamburg. Het verhaal dat hij te horen krijgt, gaat echter niet zozeer over de ontstaansgeschiedenis van de worst, maar over Lena's liefde in de laatste dagen van het Derde Rijk.

Op 29 april 1945 ontmoet Lena, die op dat moment veertig jaar is, Hermann Bremer. De jonge marinier is gemobiliseerd om Hamburg tegen de Engelsen te beschermen. Hij heeft echter weinig zin om zich als kanonnenvoer te mengen in de strijd, die volgens hem allang niet meer gewonnen kan worden. Nadat Bremer de nacht bij Brückner heeft doorgebracht, besluit hij zich niet meer te melden en wordt hij deserteur. Noodgedwongen moet hij zich schuilhouden in de kleine woning van Lena, waar hij op blote voeten rondsluip om niet door de burens ontdekt te worden. Hij is volledig afhankelijk van Lena, die hij slechts enkele uren kent. Zij is ook zijn enige nieuwsbron, want de radio in het huis is stuk.

Voor Lena, die overdag werkzaam is bij de voedseldistributie, is het een heerlijke tijd. Ze geniet van de liefde, die ze na werktijd van Bremer krijgt, en van de avonden die ze samen doorbrengen op het matrassenvlot, hun eiland. Bovendien vind ze het heerlijk om Bremer te zien smullen van de maaltijden die ze hem voorschotelt. Regelmatig neemt ze van haar werk wat extra eten

mee naar huis, waarvan ze onder andere namaak-kreeftensoep maakt. In deze tijd van oorlog en schaarste heeft ze het goed met haar bijzondere gast.

Als op de achtste mei de Duitse capitulatie een feit is, verzwijgt ze dit voor Hermann. Ze vreest dat het einde van de oorlog tevens het einde van haar geluk betekent. Ze zal achterblijven als Hermann weer terugkeert naar zijn eigen gezin. Deze situatie duurt echter niet lang. De spanningen in de woning lopen op. Na een emotionele uitbarsting komt Hermann achter de waarheid en vertrekt.

Op fenomenale wijze laat *De ontdekking van de curryworst* zien hoe twee doodgewone mensen zich door de harde oorlogsomstandigheden weten te slaan en daarbij de liefde als drug gebruiken. Timm, die reeds enkele jaren tot de belangrijkste hedendaagse Duitse schrijvers wordt gerekend, staat bekend als een kritische beschouwer van het Derde Rijk. Een jaar geleden deed Timms publicatie *Mijn broer bijvoorbeeld* zowel in Duitsland als Nederland veel stof opwaaien. In dit boek laat hij zich openhartig uit over het oorlogsverleden van zijn broer, Karl Heinz, die in 1942 vrijwillig lid werd van de 'Totenkopfdivision', een elite-eenheid van de SS. Ook in *De ontdekking van de curryworst* plaatst de auteur enkele kanttekeningen bij de geschiedenis van zijn eigen vaderland. Zo voert hij Brückner ten tonele als een vrouw met weinig vertrouwen in het nationaal-socialisme die het verwoestende karakter van de oorlog hekelt.

De ontdekking van de curryworst is geen nieuwe roman van Timm. In 1993 werd de monografie voor het eerst in Duitsland uitgegeven. Dit jaar verscheen ze, waarschijnlijk naar aanleiding van het succes van *Mijn broer bijvoorbeeld*, ook in Nederlandse vertaling. Het boek is mooi uitgegeven door Podium. Een minpunt is echter dat de vertaling veel slordigheden bevat; zo ontbreken hier en daar woorden.

Een andere publicatie die mee wil liften op de aandacht voor de Tweede Wereldoorlog in dit herdenkingsjaar is *Mussertman aan het front*. De historicus Gerard Groenveld stuitte tijdens het onderzoek voor zijn studie *Kriegsbericht. Nederlandsche SS-oorlogsverslaggevers 1941-1945* (Nijmegen 2004), bij het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie op het dagboek van de oorlogsvrijwilliger Paul Metz en besloot met uitgeverij Van Tilt tot een uitgave ervan.

Metz werd op 8 mei 1908 geboren in een Rotterdamse gezin van meubelverkopers. Na de Mulo doorlopen te hebben, trouwde hij in 1932 Mies Peters, met wie hij een dochter kreeg. Het huwelijk hield niet lang stand. Mies kreeg al snel een liefdesrelatie met de dichter A. Roland Holst en vijf jaar later was de scheiding een feit. Na de breuk begon Metz een handel in tapijten, die nooit een groot succes werd. Nieuwe kansen zag hij bij de NSB, waar hij zich in mei 1940 bij aansloot. Aanvankelijk was het zijn ambitie om burgemeester te worden, waarvoor hij een oplei-

Paul Metz Mussertman
aan het oostfront

ding volgde en ook het examen aflegde. Na de Duitse aanval op de Sovjet-Unie in juni 1941 gaf Metz echter uit *idealisme* gehoor aan de oproep van de Rijkscommissaris Seyss-Inquart en meldde zich aan bij het Nederlandse vrijwilligerslegioen, dat zich zou mengen in de strijd tegen het bolsjewisme.

Op maandag 11 augustus 1941 begint Metz zijn dagboek. Hij bevindt zich dan al enkele dagen in de trein die hem naar het oosten zal brengen. Zijn eerste indruk van Duitsland is goed. 'De bevolking,' zo schrijft Metz, 'was over het algemeen zeer hartelijk tegen ons. De mensen op het land bleven allen staan kijken en wanneer ze gelezen hadden wat op onze trein stond, dan zwaaiden en wuifden zij ons hartelijk toe.' Maar zijn positieve geluiden verstommen als de trein Polen binnenrijdt. 'Gisteren bij de marsch zijn wij door een Poolsch dorp gekomen. (...) Wegen waren er niet te bekennen. De huizen allemaal vervallen. Het is één en al armoede.' Vertwijfeld vraagt hij zich af wanneer het wereldsocialisme hieraan een einde zal maken.

De positieve stemming bij het legioen slaat pas echt om als blijkt dat de Nederlandse vrijwilligers zullen moeten verduitsen. Er wordt veel druk op hen uitgeoefend om naar de SS over te stappen. Het dagboek geeft hierdoor een mooi beeld van de strijd tussen de NSB en de SS en van de pogingen om Nederland in Duitsland te laten opgaan. Metz voelt zich verraden. 'Thans kan ik reeds wel zeggen,' zo schrijft hij op 13 september 1941, 'dat wij in Nederland, op zijn Hollandsch gezegd, belazerd zijn geworden. Ze hebben daar dingen gezegd en ons voorgespiegeld, die zij niet konden verantwoorden.'

Hoewel Metz zich aansluit bij de groep die wil terugkeren naar Nederland, laten de Duitsers hem niet gaan. Wanhopig schrijft hij zijn Rotterdamse vriend Abraham Botermans hem terug te halen. Maar niets helpt en hij wordt gewoon naar het front gestuurd. Op 25 juli 1942 ligt hij in stelling voor Leningrad, waar hevig gevochten wordt. De verliezen zijn enorm en van het legioen is, volgens Metz, praktisch niets meer over. Metz wordt heen en weer geslingerd tussen hoop en wanhoop. Zo vraagt hij zich enerzijds af of 'we hier "till the bitter end" moeten blijven' en anderzijds verheugt hij zich er al op om de stad 'trionpheerend binnen te kunnen trekken'. Enkele dagen later wordt Metz bij een routinewacht geraakt door een Russische sluipschutter. Zijn verwondingen lijken, volgens zijn vriend Joop Capelle, aanvankelijk enigszins mee te vallen. Maar toch overlijdt hij twee dagen later, op 11 augustus.

Het dagboek van Metz is ingeleid door Groenveld. Hoewel dit een zeer goed betoog is, waarin Groenveld zeer belangrijke achtergrond informatie geeft over Metz en de strijd tussen de NSB en de SS, is het beter het dagboek eerst zonder voorkennis te lezen en je te laten meeslepen door de gebeurtenissen. Voor eenieder die zich wil verdiepen in de beweegredenen van de bruine Nederlander is het dagboek een absolute aanrader. *Mussertman aan het front* beschrijft evenals *De ontdekking van de curryworst* de idealen en beweegredenen van de gewone man. Geluk en ongeluk lagen tijdens de oorlog dicht bij elkaar.

Europa kaputt

Kaputt

Curzio Malaparte

De Arbeiderspers; € 27.50 611 p.

ISBN 90-295-3828-7

Soms neemt een uitgever de moeite om een oud boek nieuw leven in te blazen. De Arbeiderspers besloot het boek *Kaputt* van Curzio Malaparte uit 1944 in een nieuwe vertaling uit te geven. Het resultaat is een eigentijdse vertaling van een bijzonder boek, waarin oorlog centraal staat.

Om *Kaputt* enigszins in perspectief te kunnen plaatsen, is enige kennis van de persoon Malaparte geen overbodige luxe. In het leven van Curzio Malaparte (1898-1957), pseudoniem van Kurt Erich Suckert, lijken drie dingen centraal te hebben gestaan: oorlog, gevangenschap en politiek radicalisme. In de Eerste Wereldoorlog vocht de Italiaan respectievelijk in de Franse en Italiaanse gelederen en zag hij in de loopgraven wat oorlog kan aanrichten. Na een korte diplomatieke carrière keerde hij als schrijver terug naar Italië, waar hij in 1922 lid werd van de fascistische partij.

Een echte fascist werd hij echter niet. In 1933 werd hij, wegens het verrichten van antifascistische activiteiten in het buitenland, gearresteerd en gevangen gezet in de Regina Coeli-gevangenis in Rome. Hoewel hij op voorpraak van onder andere Mussolini's schoonzoon Gaetano Ciano twee jaar later weer werd vrijgelaten, zou hij de gevangenis nog meerdere keren van binnen zien.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkte hij als verbindingsofficier en oorlogsverslaggever in diverse frontgebieden in voornamelijk Oost-Europa. Na de val van Mussolini werd hij meerdere keren gevangen gezet: in 1943 door de Italianen wegens het verspreiden van geruchten over het binnenvallen van de Duitsers in Italië, later dat jaar door de Amerikanen omdat hij een gevaarlijk fascist zou zijn en begin 1944 door de regering van het vrije Italië, vanwege zijn fascistische achtergrond. Na de oorlog wierp hij zich op het schrijven van diverse publicaties en namen zijn politieke sympathieën een communistische wending.

Malaparte heeft zich niet makkelijk laten binden aan partij of zijde. Dat heeft voor hem de nodige problemen veroorzaakt, maar het levert voor ons een boeiend schrijver op. In zijn roman *Kaputt*, die hij zelf typeert als een wreed boek, doet hij verslag van de Tweede Wereldoorlog. Hoewel het beschrevene grotendeels zijn oorsprong vindt in de fantasie van de schrijver, geeft het werk wel een beeld van de grillige wijze waarop Malaparte in het

leven stond en de impact die de oorlog op hem heeft gehad.

Kaputt is vormgegeven als een verslag van Malapartes ervaringen tijdens de oorlog. De oorlog, schrijft hij, is niet de hoofdpersoon van het boek, maar de toeschouwer, 'het objectieve landschap van dit boek'. De schrijver schetst de rokende puinhopen van Europa, waarin hij twee stervende werelden onderscheidt: de wereld van de Europese jet-set, de negentiende-eeuwse wereld van monarchen en de adel, de diners en bridgepartijtjes met bekende figuren als de Duitse gouverneur van Warschau, Ludwig Fischer. De andere wereld is die van de dood, van de lijken langs de weg, de doden in de straten van het getto in Warschau, de moordpartij op de joden in het Roemeense Iasi. Beide werelden zijn met elkaar verbonden in hun ontbinding en binnen de context van een stervend Europa.

Malapartes schrijfstijl lijkt soms wat morbide; hard, gevoelloos met plastische omschrijvingen van dingen waar we liever niet mee worden geconfronteerd. Zijn humor heeft een wrange bijmaak, maar zijn observaties zijn haarscherp. Zo zit het boek vol ideeën over de Duitse angst voor vrijheid, de verhouding tussen Mussolini en de paus en het gesneuvelde Italië. Zijn schijnbare ongebondenheid maakt het hem mogelijk om ijskoud mee te praten met de grootste nazi-misdadigers en tegelijkertijd warme sympathie te koesteren voor een dode merrie aan de kant van een Oekraïense landweg. Tussen de regels van al deze verhalen en omschrijvingen door, blijkt dat de oorlog niet alleen het landschap van het boek vormt, zoals de schrijver zelf stelde, maar dat de oorlog ook wel degelijk in hemzelf zat.

Kaputt is opnieuw vertaald en van een nawoord voorzien door Jan van der Haar.

Hanneke Takken

Uitingen van dynastiek zelfbewustzijn

Een expositie over de voorvaders van Willem van Oranje. Met bijzondere presentatievormen waarbij de nadruk ligt op beleving. Dankzij nieuwe media kunnen grafmonumenten vanuit anders onmogelijke gezichtspunten bekeken worden.

t/m 1 augustus, Grote Kerk Breda

FF terugspoelen, een interactieve reis langs 100 jaar 'nieuwe' media

In 2004 kunnen we ons geen leven meer voorstellen zonder PC. Niet alleen de computer, maar ook andere 'nieuwe' media als film, radio, televisie, video, dvd en telefonie veroverden en veranderden onze maatschappij in de afgelopen honderd jaar. Het Universiteitsmuseum in Utrecht 'spoelt terug'. Te zien is hoe de media zich in de loop van de tijd ontwikkelden en hoe ze onze maatschappij beïnvloedden.

t/m april 2006, Universiteitsmuseum Utrecht

Theater in de Tweede Wereldoorlog

Het effect van belangrijke gebeurtenissen tijdens de oorlog op het theater in Nederland wordt in de tentoonstelling Theater in de Tweede Wereldoorlog zichtbaar gemaakt aan de hand van persoonlijke belevenissen. Aan bod komen:

het bombardement op Rotterdam, het cultuurbeleid van de bezetter, anti-joodse maatregelen, oprichting van de Kultuurkamer, D-day, Dolle Dinsdag en de bevrijding van Zuid-Nederland. Een ruime collectie van brieven, toneelteksten, programma-boekjes, affiches, film- en geluidsfragmenten maakt duidelijk hoe de bezetter theater gebruikte om de 'nieuwe orde' te propageren, terwijl tegenstanders theater gebruikten om zich te verzetten.

t/m 9 januari 2006, Theatermuseum Amsterdam

Oorlogskind

Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) heeft in het kader van 60 jaar bevrijding de tentoonstelling 'Oorlogskind' samengesteld. Twaalf 'oorlogskinderen' vertellen over hun herinneringen en hoe zij de ervaringen uit de oorlog een plaats hebben gegeven in hun leven. De tentoonstelling reist langs alle twaalf Nederlandse provincies. Ook de regionale geschiedenis wordt belicht.

Reist tot 28 mei 2006 door heel Nederland, meer informatie op <http://www.oorlogskind.info>

Zwarte Confetti

Foto's en amateurfilms staan centraal op deze expositie over bezet Rotterdam. Ook tijdens de bezetting ging het gewone leven door. Dat is onder andere te zien in de foto's van trouwen en verjaardagen.

t/m 28 augustus, Historisch Museum Rotterdam

Jong in de jaren '40

Jong zijn in Nederland en Duitsland betekende destijds, dat een deel van de jeugd werd doorgebracht in oorlogs- en bevrijdingstijd. Centraal staan de bezettings- en bevrijdingstijd en de periode van wederopbouw en Europese samenwerking in de grensregio van de provincies Gelderland en Nordrhein-Westfalen, waarbij het project zich richt op huidige en toekomstige generaties. In de expositie keert de bezoeker terug in de jaren van de jeugd, komt weer terecht in de huiskamer waar iedereen dicht op elkaar leefde, neemt weer even plaats in de schoolbanken, speelt de spelletjes uit die tijd en mijmert over de kalverliefdes, die ondanks alles gewoon opbloeiden.

t/m 31 december, Bevrijdingsmuseum Groesbeek

Aletta Jacobs en het verlangen naar de politiek

Aletta Jacobs stelde zich kandidaat voor de Tweede-Kamerverkiezingen toen na 35 jaar strijd de Nederlandse vrouwen in 1917 wel het passief maar

niet het actief kiesrecht kregen. Destijds kwam Aletta Jacobs ondanks een verkiesbare plaats niet in de Kamer, maar nu is Nederlands bekendste voorvechter van de vrouwenbe-

weging er alsnog te zien. En wel in de vorm van een tentoonstelling, getiteld 'Aletta Jacobs en het verlangen naar de politiek'.

t/m 4 november, Tweede Kamer, Den Haag

O, Waterlooplein. De oude Amsterdamse jodenbuurt

In deze zomertentoonstelling geven schilderijen, tekeningen, foto's en filmmateriaal een beeld van de veranderingen in de buurt gedurende een eeuw tijd (tot 1967). Ook laten de kunstwerken de ontwikkeling zien in de manier waarop verschillende kunstenaars naar de buurt keken. De meeste tentoongestelde werken komen uit de eigen collectie van het Joods Historisch Museum, dat in het hart van deze oude buurt staat.

t/m 4 september, Joods Historisch Museum, Amsterdam

De pers in Indië 1905-1962

Aan de hand van Indische kranten, tijdschriften en veel fotomateriaal over de persgeschiedenis van Nederlands-Indië, later Indonesië, in beeld gebracht. De tentoonstelling behandelt de belangrijke periode tussen 1905 en 1958. De Nederlandstalige Indische pers met bladen als de *Java-Bode*, *De Locomotief* en het *Bataviaasch Nieuwsblad* heeft een grote rol gespeeld in de politieke en culturele ontwikkelingen van Nederlands-Indië. Bij gebrek aan echte politieke organen hadden de media een groot aandeel in het maatschappelijke debat over de toekomst van de koloniën.

t/m 2 oktober, Persmuseum Amsterdam

R. Monaldi en F.P. Sorti, *Secretum* (Cargo; 2004) 768 p., € 25,00 ISBN : 90-2341-579-5

Rome, 1700. Pelgrims uit heel Europa stromen toe om in de Heilige Stad het jubeljaar te vieren en vergeving voor hun zonden te vragen. Tegelijkertijd hangt er een donkere schaduw boven de stad: paus Innocentius XII ligt op sterven. Politici, diplomaten en machtige kardinalen voeren in het geheim onderhandelingen over het toekomstige conclaaf. Het wordt de belangrijkste pausverkiezing in eeuwen, want wellicht kan alleen deze nieuwe paus de dreigende oorlog tussen de Europese grootmachten afwenden. Abt Atto Melani - voormalige castratzenzanger, diplomaat en spion van koning Lodewijk XIV - verschijnt ten tonele om door zijn politieke intriges de uitkomst van het conclaaf te sturen en zo de toekomst van Europa te beïnvloeden. In deze stad met zijn schaduwrijke tuinen en luxueuze herenhuizen, schitterende rijtuigen en processies van pelgrims, krijgen Atto en de zijnen te maken met geheime sekten, gewetenloze kardinalen en corrupte agenten. Hij stuit op een geheimzinnige taal, waarvan de ontcijfering misschien het antwoord op vele vragen biedt. Ook een beeldschone prinses, minnares van vorsten en staatslieden, weet meer over de duistere geheimen van het staatscomplot dan zij kan prijsgeven. *Secretum* is het tweede deel in een cyclus van zeven literaire thrillers - in 2003 verscheen reeds *Imprimatur* - van het schrijversduo Monaldi en Sorti, gebaseerd op werkelijk gebeurde feiten en bestaande historische personages. Genomineerd voor thriller van het jaar 2004!

B. Kromhout, *Brieven aan Loe de Jong* (Veen Magazines; 2004) 248 p., € 19,95 ISBN : 90-7698-877-3

Lovende en kritische brieven, geschreven door ontroerde of woedende mensen, door stratenmakers, 'gekken', cabaretiërs en gekroonde hoofden, die hun hart wilden luchten of meenden dat ze het beter weten: het persoonlijke archief van de onlangs overleden historicus Loe de Jong bevat een groot aantal dozen, die tot de rand toe gevuld zijn met brieven. Ook de antwoorden van De Jong, die bijna altijd terug schreef, zijn bewaard gebleven. Historicus Bas Kromhout kreeg inzage in dit materiaal en selecteerde voor deze publicatie een aantal spraakmakende brieven.

Koude Oorlog in de polder

David van der Linden

Nederland, de Koude Oorlog en de CPN in de jaren vijftig

Bogaarts, M.D., 'De Nederlandse reacties op Praag 1948', in: Graaff, Bob de en Cees Wiebes ed., *Hun crisis was de onze niet. Internationale crises en binnenlandse veiligheid, 1945-1960* (Sdu, Den Haag 1994) 48-82

Engelen, Dirk, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (Sdu, Den Haag 1995)

Hellema, Duco, *Neutraliteit en vrijhandel. De geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Het Spectrum, Utrecht 2001)

Liagre Böhl, Herman de, 'De rode beer in de polder. Het ontstaan van de Koude Oorlog in Nederland', in: Dievondal, Joost ed., *Nederland, links en de Koude Oorlog. Breuken en bruggen* (De Populier, Amsterdam 1982) 11-37

Verrips, Ger, 'De BVD en de CPN in de jaren 1948-1960', in: Graaff, Bob de, en Cees Wiebes, *Hun crisis was de onze niet. Internationale crises en binnenlandse veiligheid, 1945-1960* (Sdu, Den Haag 1994) 32-47

Verrips, Ger, *Dwars, dwars en dwars. De geschiedenis van de CPN, 1938-1991* (Balans, Amsterdam 1995)

Pers in de jaren vijftig

Koedijk, Paul, 'De Koude Burgeroorlog in Nederland', *Vrij Nederland* 53 (1992) 24-32

Koedijk, Paul, "'Vrijheid in verantwoordelijkheid". Journalistiek in de jaren vijftig', in: Luykx, Paul en Pim Slot, *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Verloren, Hilversum 1997) 211-247

Wijffjes, Huub, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Boom, Amsterdam 2004)

Rosenberg-affaire en McCarthyisme

Carmichael, Virginia, *Framing history. The Rosenberg story and the Cold War* (University of Minnesota Press, Minneapolis en Londen 1993)

Garber, Marjorie en Rebecca L. Walkowitz, *Secret agents. The Rosenberg case, McCarthyism, and fifties America* (Routledge, New York en Londen 1995)

Radosh, Ronald en Joyce Milton, *The Rosenberg file. A search for the truth* (Holt, Rinehart and Winston, New York 1983)

Rosenberg, Julius en Ethel, *The Rosenberg letters* (Dennis Dobson, Londen 1953)

Archivalia

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam

Archief Jules de Leeuwe

Inv.nr. 58-64 Nederlands Comité ter Verdediging van de Rosenbergs

Archief Communistische partij Nederland

Inv. nr. 280 Partijbestuur

Inv. nr. 317 Dagelijks Bestuur

'Ik trek van Suurhoff' klinkt niet

Liesbeth Sparks

R.A.M. Acrts, *Land van kleine gebaren: een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999).

Carla van Baalen en Jan Ramakers (red.), *Het kabinet Drees III, 1952-1956: barsten in de brede basis* [Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, Deel 5] (Den Haag 2001).

Pieter Bak, *Een 'meneer' van een krant: Trouw en Bruins Slot 1943-1968* (Kampen 1999).

Lambiek Berends, *Het Parool 1940-1990* (Amsterdam 1990).

Jos Berghman e.a., *Honderd jaar sociale zekerheid in Nederland* (Delft 2003).

M.D. Bogaarts, *De periode van het kabinet-Beel, 3 juli 1946-7 augustus 1948, Band B* [Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, Deel 2] (Den Haag 1989).

Doeko Bosscher, *Om de erfenis van Colijn. De ARP op de grens van twee werelden 1939-1952* (Alphen aan den Rijn 1980).

Hans Daalder en Nicolaas Cramer, *Willem Drees* [neerslag van een symposium gehouden op 13 juni 1986 in Leiden] (Houten 1988).

Hans Daalder, *Gedreven en behoedzaam: Willem Drees 1886-1988. De jaren 1940-1948* (Amsterdam 2003).

C. Eijl e.a., *Sociaal Nederland: contouren van de twintigste eeuw* (Amsterdam 2001).

F.J. ter Heide, *Ordering en verdeling: besluitvorming over sociaal-economisch beleid in Nederland 1949-1958* (Kampen 1986).

Maria Hertogh, *"Geene wet maar de de Heer!" De confessionele ordening van het Nederlandse socialezekerheidsstelsel* (Den Haag 1998).

Paul Luykx, en Pim Slot eds., *Een stille revolutie?: cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997).

Gerard Mulder & Paul Koedijk, *Léés die krant! Geschiedenis van het naoorlogse Parool 1945-1970* (Amsterdam 1996).

W.A. Sinninghe Damstee, *De AOW. Veertig jaar en verder* (Deventer 1998).

Het eeuwig vrouwelijke

Vera Rademaker

- Blok, Els, 'De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland' in: Maria Grever en Carla Wijers, *Vrouwen in de twintigste eeuw. De positie van de vrouw in Nederland en de Verenigde Staten van Amerika 1929-1969* (IJsselstein 1988) 15-23.
- Brinkgreve, C., en M. Korzec, *Margriet weet raad. Gevoel, gedrag en moraal in Nederland 1938-1978* (Utrecht 1978).
- Damsma, Dirk, 'De jaren 1945-1960: herstel, maar ook vernieuwing?' in: Maria Grever en Carla Wijers, *Vrouwen in de twintigste eeuw. De positie van de vrouw in Nederland en de Verenigde Staten van Amerika 1929-1969* (IJsselstein 1988) 43-46.
- Grunell, Marianne, *Thuis in de jaren vijftig. Vrouwen over de hoeksteen van die samenleving* (Amsterdam 1985).
- Linders, Anneke, 'Vier fronten, één strijd' in: Paul Luykx en Pim Slot ed., *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 109-129.
- Ribberink, Anneke, 'Het onbehagen verklaard. Oorzaken van de tweede feministische golf' in: Maria Grever en Carla Wijers, *Vrouwen in de twintigste eeuw. De positie van de vrouw in Nederland en de Verenigde Staten van Amerika 1929-1969* (IJsselstein 1988) 69-74.
- Ribberink, Anneke, 'Seksverhoudingen in de jaren vijftig. Van continuïteit naar vernieuwing?' in: Hélène Vossen, Marjan Schwegman en Peter Wester ed., *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen. Nederland naar een modern-industriële samenleving 1948-1973* (IJsselstein 1992) 63-67.
- Withuis, Jolande, *De jurk van de kosmonaute. Over politiek, cultuur en psyche* (Amsterdam 1995).
- Jaargang 1953: *Margriet* 1, 4, 7, 19, 31, 37, 43 en 49.
- Jaargang 1956: *Margriet* 1, 6, 11, 16, 21, 31, 36 en 46.
- Jaargang 1959: *Margriet* 4, 14, 19, 24, 29, 39, 44 en 49.

